

CUMHURİYET'İN 80. YILINDA TÜRK DÜNYASI

İsa ÖZKAN*

Osmanlı Devleti'nin XX. yüzyılın başlarında; siyasî, askerî, ilmî ve malî bakımdan zayıf düşmesi ve uzun süren savaşların sonunda uğradığı toprak kayıpları yüzünden iç ve dış sorunları artmış; hudutları dışındaki Müslüman Türk topluluklarıyla maddî ve manevî bakımdan ilgilenmesi, onları himaye edip desteklemesi imkânı kalmamıştı. Batılı ülkelerden İngiltere, Fransa ve İtalya millet-devlet temelinde Merkantilist iktisada dayalı bir yapıyla üretim ve pazarlamanın yanı sıra, bilim ve teknolojiye büyük hamleler yapmış, bu kazanımlarını, siyasî ve askerî alanda ise ana karalarından çoğunlukla uzakta cereyan eden Birinci Dünya Savaşından galip çıkarak pekiştirmişlerdi. 1917 yılında Birinci Dünya Savaşı henüz bitmeden önemli iki olay gerçekleşti: XX. yüz yıl boyunca adından çok söz ettirecek Amerika Birleşik Devletleri, İtilâf Devletlerinin yanında okyanus ötesinden gelerek savaşa girdi; Rusya'da komünist Ekim ihtilâli gerçekleştirildi. Rusya'da vuku bulan ihtilâl Osmanlı-Türk Devletinin bir bakıma yararına olmuştu. Sovyetler Birliği'nin iç meselelerine dönmesi sebebiyle 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında elimizden çıkan vatan topraklarını kurtarmanın yanı sıra Ruslar ve İngilizler'in desteğiyle yerli Türk halkına karşı katliama girişen Ermeni komitacılarla doğrudan Rus yardımı ortadan kalktığı için daha etkili mücadele etmek imkânı doğmuştu. Cumhuriyet döneminde Türk dünyasındaki ilişkilerin tarihî arka plânını teşkil eden Doğu cephesi ve Kuzey Azerbaycan'daki bu gelişmeler daha sonraki Türkiye'nin Sovyetler Birliği'yle olan münasebetlerde daima göz önünde bulundurulup gündeme getirilecektir.

Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı'nın aleyhine sonuçlanmasının mukadder görüldüğü bir ortamda hem kendi, hem de Azerbaycan ve diğer Türk boyları adına Sovyetler Birliği ile yaptığı, şartları oldukça lehimize olan ilk ve son anlaşma *Brest-Litovsk* olmuştur. 3 Mart 1918 tarihinde yapılan *Brest-Litovsk* Barış Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'ni temsil eden İbrahim Hakkı ile Zekî Paşa, 1711 yılındaki *Prut* ve 1856 yılındaki *Paris* Antlaşmaları'ndan sonra ilk defa Rusya'ya karşı bir zafer vesikası imzalamışlardır. Bu anlaşmayla Doğu Anadolu'daki Rus işgalinin sona ermesinin yanı sıra Kars, Ardahan, Batum yani, “*elviye-yi selâsiye*” geri alınmıştır. Esas itibarıyla bu görüşmelerde en dikkate değer husus, Osmanlı temsilcilerinin Sovyetler Birliği'nden Azerbaycan ve Dağıstan'ın da içinde bulunduğu bir tampon “*İslâm devleti*”nin kurulmasını istemesi olmuştu. Ancak, Sovyet heyeti buna şiddetle itiraz etmiştir. Osmanlı heyetinin bir başka isteği ise sadece Yukarı Kafkasya'da değil aynı zamanda Rusya'daki bütün Müslüman Türkler'in, Osmanlı Türk Devleti'nin himayesine girmesi isteniyordu. Ayrıca Rusya'daki Müslüman Türkler'e geniş siyasî ve medenî hakların tanınması talep ediliyor ve bunların uygulamasının Türkiye tarafından kontrolü düşünülüyordu. Türk heyetinin bu talepleri Almanlar tarafından desteklenmediği gibi Sovyetler Birliği heyeti de bunları müzakereler sırasında reddetmiştir. Ancak *Brest-Litovsk* anlaşma metnine Rusya Müslümanları'ndan Türkiye'ye göç edeceklerine hiçbir zorluk çıkarılmayacağı şartı koydurulmuştu. Bu suretle yeni kurulan Sovyetler Birliği hükümeti ilk defa Türkiye'nin bu ülkedeki Müslümanlar'la ilgilenmesini kabul ve tasdik etmek mecburiyetinde kalıyordu (Kurat, 1990:384-384). Ruslar'la yapılan daha sonraki Moskova ve Kars Anlaşmaları'na da temel teşkil eden bu *Brest-Litovsk*'ta bu anlaşmada belirtilen Türk ve Müslüman kavimlerle ilgili hususları Sovyetler Birliği ile yapılan diğer görüşmeler de bir daha Türkiye gündeme getirmedeği gibi siyasî, askerî ve iktisadî olarak da böyle bir pozisyona sahip olamamıştı. Hatta, Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı'nın lehine sonuçlanmasının belirginleştiği ve ateşkese altı hafta kaldığı zaman Türkiye'de yaşayan Ermeniler'in,

* Prof.Dr.İsa Özkan; Gazi Üniversitesi TÖMER Başkanı.

Ermenistan'a göçüne müsaade edilmesini istemiş ve böylece daha sonra Gürcistan ve Ermenistan lehine isteyeceği toprak talepleri için zemin yaratmaya gayret etmişti. Bu dönemde göç için 1500 kadar Ermeni İstanbul'daki Sovyetler Birliği Konsolosluğu'na müracaat etmiştir (Gürün, 1991:302).

İtilâf Devletleri'nin geçici anlaşmazlığı ile Rusya'da patlak veren ihtilâlin bir başka olumlu sonucu da Nuri Paşa komutasındaki Türk ordusunun ileri hareketiyle 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü'ye girmesi ve gasp yoluyla sürekli topraklarını genişletmek için Azerbaycan Türkleri'ne soykırım uygulayan Ermeni çetelerinin zafiyete uğratılmasıdır. Azerbaycan Türkleri "dört buçuk aydan beri Azerbaycan'ın bağımsızlığı için çarpışan Türk ordusunun Beşinci Kafkas Tümenini bağrına basmış", soğuk savaş yıllarında dahi şehit mezarlarını onararak "kardeş kömeğini" unutmamıştır. Ne yazık ki 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros ateşkes Antlaşması'nın hükümleri gereğince Osmanlı Ordusu Bakü'den çekilmek zorunda bırakılsa da Azerbaycan Türkleri'nin hafızalarında ve Azerbaycan Millî Devleti'nin ömrünün uzatılmasında bu hareketin müspet rolü olmuştur. Ahıska ve Azerbaycan Türkleri için sağlanan bu huzur ortamı ne yazık ki fazla sürmemiş, İtilâf Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkmaları ve Anadolu'yu işgale başlamaları sonucu bütün Türk topluluklarının ümidi Millî Mücadeleyi yürüten Ankara Hükümeti'ne çevrilmişti. Ankara Hükümeti'ne ilk yardımı 28 Mayıs 1918 tarihinde kurulan ve 27 Nisan 1920 Kızıl Ordu tarafından yıkılan Azerbaycan Millî Cumhuriyeti yapmıştır. Bakü'deki 2. Yusufbekov Hükümeti Anadolu'daki Millî Mücadeleyi yürüten kardeşlerinin yardımına koşmuş, 1919 yılının Aralık ayında Mustafa Kemal'e maddî yardımda bulunmuştur. TBMM Hükümeti'nin Sovyetler Birliği yürütme konseyinin yayımladığı 16 sayılı kararname ile Ermeniler'in desteklenmesi ve Ruslar'ın çekildikleri yerlerin onlara bırakılması şeklindeki maddeleri Ankara'daki *İcra Vekilleri* heyetini telaşlandırmış ve Moskova'ya önce Bekir Sami Bey daha sonra ise Ali Fuat Paşa Başkanlığı'nda birer heyet göndermişlerdir. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Çiçerin'le 16 Mart 1919 tarihinde imzalanan "Dostluk Antlaşması" ile Türkiye'nin doğu hudutları aşağı yukarı kesinleşmiştir. Ayrıca Kazım Karabekir Paşa'nın Türk heyetini temsilen katıldığı ve Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın da yer aldığı Kars Antlaşması ile Batum, Gürcülere bırakılmıştır. Bu antlaşmanın 8. maddesine göre, Sovyetler Birliği'yle Türk tarafı "toprakları üzerinde birbirinin aleyhine faaliyette bulunan grup ve örgütlere müsaade etmemeyi taahhüt etmişler"di (Oran 2001:366). Daha sonra Sovyetler Birliği ile Türkiye hududu 9 Eylül 1926 tarihinde arazi üzerinde kesin tespiti bir protokol ile gerçekleştirilerek diğer anlaşmazlıklar da ortadan kaldırılmıştır (Gürün, 1991:118). 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Parlamentosu Bolşevikler'e yönetimin devrinde koyduğu şartlardan birisi de Rus Ordusu'nun Bakü'ye girmeden önce demiryolu vasıtasıyla Anadolu'daki Millî Mücadele'nin yardımına gitmesi idi. Ancak bu konuda Ruslar'ın yardımı sınırlı maddî destek olarak kalmıştı.

MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA TÜRK DÜNYASI İLE İLİŞKİLER

Ankara'daki yeni kurulan TBMM Hükümetleri'nin Türk Dünyası ile ilk ilişkileri kısmî biçimde de olsa hem Millî Mücadele, hem de Lozan Antlaşması'ndan sonra Sovyetlerle Birliği'ndeki Türkleri de kapsayacak şekilde sürdürülmüştür. İngiliz Amiral *Sir Robeck*'in 15 Mart 1920 tarihli *Lord Curzon*'a gönderdiği bir mektupta Mustafa Kemal'in Azerbaycan Hükümeti ile gizlice temas içinde olduğunu belirterek "Azerbaycan Hükümeti ile Türk milliyetçileri temas hâlinindedir. Bu sebeple Azerbaycan'a silâh vermeyelim..." şeklindeki beyanın anlaşılması üzerine Atatürk şunları söylemiştir: "...Efendim bizim bidayetten beri Kafkasya dahilinde birtakım adamlarımız vardır ve oraya gitmiş olan zevata verilen salâhiyetlere göre Azerbaycanlılar'ın bizim nokta-i nazarımız dahilinde bizimle tevhid-i mesai

etmelerinin temini kendilerine havale edilmişti. Son aldığımız bir malûmat vardır, ki -belki 15 günlük malûmattır- bu malûmatta Azerbaycan-Türkiye ittifakı tasdik edilmiştir ibaresi vardır. Bu tabî bir hadisedir.” Bu yazışmalarda Anadolu Türkleri'nin Azerbaycan'la münasebetlerin Millî Mücadele yıllarında yüksek seviyede, içinde bulunulan durumun müsaade ettiği ölçüde açık veya örtülü biçimde devam ettiği görülmektedir..”

Mustafa Kemal'in TBMM Başkanı olarak Anadolu'daki Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması ve Misak-ı Millî'nin gerçekleşmesi için yakın çevreyle ilgili siyasî güvenlik algılamalarında yanılmamaya ve doğru bilgiler elde etmeye çalışmıştı. Onun bu konudaki temel bilgi ve hareket noktalarından biri de Türkiye'nin tabîi lobileri olan Türk Dünyası'ndaki kardeşleri idi. Nitekim Azerbaycan'la ilgili Millî Mücadele yıllarındaki bir başka nutkunda da “Arkadaşlar malumu âliniz olduğu vechile Rusya'ya bir sefaret heyeti gönderiyoruz. Fakat Rusya'da ve Rusya ile temasta mütenahi İslâm kütleleri vardır. Bu İslâm kütleleri içinde bizim ifa edebileceğimiz birtakım hususî ve mahrem ve fevkalâde vazâifimiz vardır. Bittabi bu vazâifin mahiyeti ilân edilerek oraya memur gönderilemez. Sırf bu vazâif-i mahsusayı ifa ettirebilmek, takip ettirebilmek, icabında izahat edebilmek üzere heyet-i sefaretin kadrosuna heyet-i ilmiye namıyla bir heyet ilâve edilmiştir. Heyeti ilmiyye dendiği zaman manasından istidlâl edildiği gibi yalnız tetkikat-ı ilmiye yapacak değildir. İfade ettiğim gibi vazâif-i mahsusa ifa edecektir (Sünbül 1996:116). Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun ilk yıllarında kısmî olarak bağlı cumhuriyetlere sonradan tamamen kaldırılan dış münasebetler kurma hakkı verilmişti. Bu vesile ile Ankara'daki 14.10.1921 tarihinde Azerbaycan Elçiliği'nin açılışı dolayısıyla yapılan törene Mustafa Kemal, bizzat katılarak fevkalâde duygulu bir konuşma yapmıştır:

"Bugün Azerbaycan'ın istiklâlini temsil eden sancağı çekerken ellerimin bir takım hissiyat ve teessürat ile mütehharrık olduğunu duyuyorum. Filhakika sancağı çeken benim ellerim idi. Ellerimi tahrik eden, bugünkü bayrağa müşterek olan bütün Türkiye halkının hakiki ve samimî kardeşlik hissiyatı idi”.

18 Ekim 1921'de Azerbaycan'ın Ankara elçisine şunları söylemektedir:

" Azerî Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz gibi olduğu için onların isteklerine nail olmaları, hür ve bağımsız olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir." "Türkün saadeti ve mazlumların kurtuluşu yolunda Azerbaycan Türklerinin de kanını dökmeye hazır bulduklarına dair olan Beyanatınız istilacılara karşı Türk'ün ve mazlumların kuvvetini artıran pek kıymetkâr bir sözdür. Bugünkü sınırlarımız dışında, başka ellerde, başka siyâsî zümrelerle isteyerek veya istemeyerek kader ortaklığı yapmış, bizimle dil, ırk ve menşe birliğine, yakın uzak tarih ve ahlâk yakınlığı görülen Türk topluluklarının durumu " tarihin hadisesinin bir neticesidir ve Türk milleti için elim bir hatıradır. Fakat Türk milletinin tarihen ve ilmen teşekküldeki asaleti, dayanışmayı asla ihmal etmez."

Azerbaycan kamuoyu da her zaman olduğu gibi o yıllarda da aydınlarından sade vatandaşına kadar Türkiye Cumhuriyeti için samimî hisler beslemektedir. Bunun farkında olan Atatürk “Coğrafi vaziyeti göz önüne getirilirse, gerçekten Azerbaycan'ın Asya'daki kardeş hükümet ve milletler için bir temas ve dayanak noktası olduğu görülür.” demektedir. Azerbaycan'ın bu özel konumu, vazifesini pek mühim kılmaktadır (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* 1989: 24) Bilhassa Türkiye'de öğrenim görüp ülkesine dönen aydınların o günlerde Türkiye ve müşterek

düşmanlar hakkında yazdıkları şiirler oldukça ilginçtir. Meselâ “Çırpınırdı Karadeniz” adlı şiiri de kaleme alan Ahmet Cevat, İstanbul’un İngilizler tarafından işgâl edilmesi üzerine:

Men sevdiğim mermer sineli yarin
Deyirler goynunda yabancı el var
Bakıp ufuklara, uzak yollara,
Ağlayırmış mavi gözler akşamla,
Ey solgun üzlü dalgın İstanbul!
Mavi gözlerin çoh baygın İstanbul!

Men sevdiğim gız dünya gözeli,
Ona bu dünyada eş yaranmamış
Deyirler könlünü felek pozalı,
Sürmeli telleri hiç daranmamış,

Ey solgun üzlü, dalgın İstanbul!
Mavi gözleri çoh baygın İstanbul!

adlı şiiriyle İngilizleri telin eder (Özkan, 2000: 87).

Millî Mücadele yıllarında Türkiye’ye önemli miktarda maddî ve manevî yardımda bulunan diğer bir Türk topluluğu da Türkistan Türkleri’dir. Sovyetler Birliği’nin 1920 yılının Eylül ayı ile 1922 yılının Mayıs ayları arasında Ankara Hükümeti’ne yaptığı malî, hatta bir ölçüde askerî yardımın bedeli Türkistan Türkleri tarafından karşılanmıştır. Bu yardımın esas itibariyle Lenin’le görüşen Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu tarafından Buhara Cumhuriyeti Meclisi’ne getirildiği ve bu meclisin aldığı karar uyarınca yüz milyon altın ruble olarak Türkiye’ye verilmek üzere Sovyet Merkezi Hükümeti hazinesine teslim edildiği ve bunun sadece on bir milyon altın rublesinin TBMM Hükümeti’ne verildiği belirtilmektedir (Saray, 1990:77).

Türkistan ve İdil-Ural Türkleri’nin Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerinde önemli iletişim vesilelerinden birini hac ibadeti teşkil etmekte idi. Hac vesilesi ile Türkistan Türkleri Mekke ve Medine’den sonra dönüşlerinde muhakkak Anadolu ve İstanbul’a gelip buradaki kardeşleriyle görüşüp haberleşmek imkânını elde etmekteydiler. Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarında Hicaz’da hac ibadetini tamamlayan kırk civarındaki Türkistanlı hacı dönüş yolunda henüz Çukurova’da iken bölge, Fransızlar tarafından işgâl edilir. Türkistanlı Hacılar burada yerleşip bazı işlerde çalışırlar. Tarsus’ta Fransızlar’a karşı ilk silâhlı mücadeleyi başlatanlar arasında sözü geçen Türkistanlılar da yer alırlar. Hacı Yoldaş başkanlığındaki Türkistanlı gönüllüler, karakol basıp, trenlere saldırarak Fransız kuvvetlerine zarar verirler. Daha sonra Kavaklıhan Cephesi Komutanı Zekî Bey(Baltalı)’e müracaat ederek, Türk Ordusu’na katılırlar. Grup kumandanı Halil Bey(Süllü)’in emrinde Fransızlar’a karşı çarpışan yirmi altı Türkistanlı’dan on altısı şehit düşer.

Ankara’da 1921 yılı başlarında sadece üç büyük elçilik bulunmaktadır. Dördüncü olarak Buhara Cumhuriyeti Elçisi sıfatıyla Recep Bey’i ve Maslahatgüzar olarak da Nazirî Bey’i Ankara’ya göndermiştir. Buhara heyeti Ankara’ya beraberinde Timur’un Kuran-ı Kerim’ini ve Buhara’da yapılan üç kılıcı hediye olarak Mustafa Kemal’e sunulmak üzere getirmiştir. Bizzat Mustafa Kemal’le görüşen heyet, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne takdim edilmiş ve Ankara Hükümeti de Buhara’ya mukabil elçi olarak Ruşen Eşref’i, maslahatgüzarlığa ise Rahmi Apak Bey’i atamıştır. Türk sefaret heyeti yola çıktıktan birkaç

gün sonra Buharalı Özbek heyeti Moskova'ya çağırılmış Türkistan Türkleri ile Türkiye Türkleri arasında birlik kurmakla suçlanarak öldürülmüşlerdir(Saray 1990; 68).

Ankara Hükümeti Türkistan Türkleri'ne olan samimî hislerini onların haklarını da gözetmek suretiyle açıkça ortaya koymuştur. Afganistan ile 01 Mart 1921 tarihinde yapılan Türk-Afgan İttifak Antlaşması'nın ikinci maddesinde "Taraflar birbirlerinin istiklâlini tanımayı, bütün şark milletlerinin kurtuluşunu ve hürriyetini bu milletlerin istediği idare tarzını müstakil bir şekilde gerçekleştirme hakları olduğunu ve bu arada *Buhara* ve *Hive Devletleri*'nin istiklâlinin kabûl ve tasdik ettiklerini beyan ederler." şeklinde kayıt düşmüşlerdir. Genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Türkistan Türkleri'ne, özellikle Doğu Türkistan Türkleri'ne gösterdikleri ilgi, millî eğitim ile askerî eğitim alanında sınırlı da olsa 1920 ve 1930'lu yıllarda devam etmiştir. Söz konusu yıllarda görevle Doğu Türkistan'a yardım için gidenlerden Ahmet Kemal Bey ile Mecdettin Ahmet Bey Türkiye'ye dönebilmiş, hatıralarını yayımlamışlardır. Vatana kavuşan İsmail Hakkı Bey gibi bir kısım subaylarımız hatıralarını kamuoyu ile paylaşmak istememişler; bazı subaylarımız ise gittikleri yerlerde şehit düşmüşlerdir (Turan, 1997:1427).

HATAY VE KIBRIS MESELESİ

Lozan Antlaşması'ndan sonra geçen on yıl Türkiye'nin siyasî, iktisadî ve güvenlik konularında müstakil bir devlet olarak milletlerarası alanda tescilinin perçinlenmesi anlamına gelmiştir. Ancak millî hudutların hemen ötesinde Lozan Antlaşması'yla birlikte Müslüman Türk varlığı kalmıştı. Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde Türk Dünyası'na bakışı öncelikle yakın coğrafyamızda Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkmasıyla bizden ayrı düşen kardeşlerimizle siyasî ve kültürel alanda ilgilenmek şeklinde olmuştur. Türkiye'ye coğrafya bakımından uzakta kalan kardeşlerimizle ise Cumhuriyet hükümetlerinin büyük bir kısmı kültürel plânda ilişkilerimizi canlı tutmayı tercih etmiştir. Bu husus 1938'e kadar Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dış politika uygulamalarının temelini teşkil etmiştir. Cumhuriyet döneminde ilişkilerimizi yakın çevreden uzağa doğru bu ölçüler içerisinde devam ettirilmiştir. **Atatürk**, Türkiye'ye uzakta olan Türkistan, İdil-Ural ve Sibiry Türkleri'yle ilişkileri Dil ve Tarih Kurumları'nı kurup tarihî ve yaşanan döneme ait müştereklikleri ilmî usullerle ortaya koyup irtibatı kesmemek şeklinde gerçekleştirmek istemiştir. Onun bu konudaki genel tavrı 29 Ekim 1933 tarihindeki Cumhuriyet'in onuncu yılı kutlamalarında Ziraat Bankası Lokali'nde Harbiyeli öğrencilerle yaptığı bir sohbette açıkça ifade etmiştir:

"Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur; müttelikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bu günden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya- Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sınımsız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak, yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lâzımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevî köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür..."

Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli..."

Atatürk bu sözleriyle döneminde bir yandan genç cumhuriyeti her alanda gelişmiş ülkelerle yarışabilecek seviyeye ulaştırmak için çaba sarf edilirken diğer taraftan son Türk

Devleti'nin güvenliğini tehlikeye atmadan hudutlarımız dışındaki Türkler'le dil ve inanç gibi manevî köprüler tesis ederek münasebetlerimizi sürdürülmesi ve muhtemel gelecek için hazırlanılmasını istemektedir. Fakat Atatürk'ün kültürel plândaki bu yaklaşmadan başka bir talebi yoktur. Türk Milleti'nin mensuplarının buldukları coğrafyalarda huzurlu bir hayat sürmelerini ister. Mustafa Kemal'in birinci plândaki milliyetçilik alanı "Misak-ı Millî" ile sınırları tespit edilen Türkiye'dir. Bu ülkenin kaynaklarının iyi kullanılması, topraklarının işlenmesi mamur hâle getirilmesi, üzerinde yaşayan insanların refah ve saadetlerini yükseltmesi temel arzudur. "Biz haddini bilir kimseleriz. Gerçekleşmesine imkân olmayan emeller sahibi değiliz. Bugün esaret elemeleri altında inleyen birçok dindaşlarımız vardır. Bunlar için de kendi çevrelerinde bağımsızlıklarını kazanmaları ve tam bağımsızlıkla memleketlerinin refah ve yükselmesine çalışmaları en büyük temennimizdir." (İnan, 1989:59). Misak-ı Millî içinde yer alan ancak Lozan'da çözülemeyen Hatay ve Musul meselesi onun ilgi alanındaki yakın Türk Dünyası idi. Bu yakın çevreye Kıbrıs'ta dahil idi (Özkan, 2000: 87).

Türkiye'nin hemen güneyindeki Kıbrıs konusunda Atatürk son derece hassastır. 93 harbi diye bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar'a karşı devletimizi destekleyeceğine dair verdiği söz üzerine yönetimi İngilizler'e bırakılan Kıbrıs'la ilgili olarak bir tatbikat esnasında etrafındakilere düşüncelerini ifade eder. Gazi, önce güney illerimizdeki tatbikata katılan subaylara "Türkiye'nin yeniden işgâl edildiğini ve Türk kuvvetlerinin sadece bu bölgede mukavemet ettiğinizi farz edelim. İkmâl yollarımız ve imkânlarımız nelerdir?" diye sorar. Subaylar çeşitli görüş ve düşünceler ileri sürerler. Atatürk hepsini sabırla dinler. Sonra elini haritaya uzatır ve Kıbrıs'ı işaret ederek: "Efendiler, Kıbrıs düşman elinde bulunduğu sürece bu bölgenin ikmal yolları tıkanmıştır. Kıbrıs'a dikkât ediniz. Bu ada bizim için önemlidir" der (İsmail, 1998: 359). Kıbrıslı Türkler de her olayda Türkiye'nin yanında olmuşlar. Geleceklerini Türkiye ile birlikte görmüşlerdir.

Atatürk, Kıbrıs Talebe Cemiyeti'ni himayesine almış ve kendisini ziyarete gelen bu cemiyetin faal üyelerinden Kıbrıslı Şevket Yurdakul'un adını ve soyadını öğrenmek ister. Yurdakul soyadını işitince Mehmet Emin Yurdakul ile akrabalığı olup olmadığını sorar. Genç öğrenci ise "Kıbrıs'ın yurt, bilhassa İstanbul için İngilizlere kul olarak verildiğini ve kendisinin de o sebeple Yurdakul soyadını aldığını" öğrenince; "yakında orası da kölelikten kurtulacaktır" diyerek yanında bulunan Tevfik Rüştü Aras'a dönerek: "İşitiyor musun Aras, Kıbrıslılar'ın duyduğu hasreti, üzüntüyü" der.

Hatay meselesinin gündemde olduğu yıllarda Kıbrıslı Saffet Ergin Atatürk'e "Kıbrıs'ın geleceğinin ne olacağını" sormak cesaretinde bulunur. Gazi onun omzunu sıvazlayarak "Onun da sırası gelecek Saffet Bey" der (İsmail, 1998:365). Hatay konusunda Atatürk, kendisini ziyarete gelenlere "kırk yıllık Türk yurdu düşman elinde kalmaz. Günü gelecek siz de kurtulacaksınız." der. Gerçekten de 1939 yılında O'nun bu sözleri gerçekleşmiş Fransa'nın II. Dünya Savaşı'na girmesi ve Suriye'nin hamisiz kalması sonucu Hatay anavatanına katılmıştı. Türkiye'nin Türk Dünyası'yla münasebetlerindeki yakın coğrafyamızda cereyan eden en önemli iki hadisesi Hatay'ın 1939'da ana vatana katılması ve Kıbrıs'ın 1974 yılında Türk kesiminin bugünkü sınırlarına kavuşması ve daha sonra bir müstakil devlet olarak teşekkülüdür.

Türk toplulukları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilişkileri 1930 yıllarda paktlar dolayısıyla örtülü ilişkiler dönemi denebilir. Balkan coğrafyasında kurulan paktlar bu ilişkilerde Türk azınlık için Bulgaristan dışında kültürel ve iktisadî varlıklarını devam ettirme konusunda baskının yoğunlaşmadığı yıllardır. Bunda Türkiye'nin kurduğu güvenli ilişkilerin de rolü

büyüktür. Türk topluluklarına mensup Sovyetler Birliği aleyhtarî kişilere 1930'lu yıllarda Polonya ve Fransa'nın kucak açması komünist yayımlarıya karşı millî çıkarları için gerekli gördükleri uygulamalardı. Özellikle Polonya Devlet Başkanı General Piłsudski, ülkesini işgâl etmesinden çekindiği komşusu Sovyetler Birliği'nin kendileri yerine İdil-Ural ve Türkistan'a yönelmesi amacıyla Ayaz İshakî, Mehmet Emin Resulzâde, Mustafa Çokay başta olmak üzere Azerî, Özbek, Tatar ve Kazak Türkleri'nin bir kısım siyasî ve fikrî önderlerine sığınma hakkı verip onların *Promete* adlı bir dergi etrafında siyasî faaliyette bulunmalarını desteklemiştir.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SÜRGÜNLER

İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye'nin, Türk topluluklarıyla pek fazla ilgilenemediği söylenebilir. Sovyetler Birliği'nde "Büyük Vatan Urusu" adı altında propagandası yapılan savaş yıllarında Türk boylarına mensup yüz binlerce insan Almanlar'la savaşmak için cepheye gönderilmiş ve pek çoğu hayatını kaybetmiş, bir kısmı esir düşmüş, dönenlerin bir kısmı ise ölümcül hastalıkların pençesinden kurtulamamıştır. Bunlardan çok azı evine dönüp hayatını sürdürme imkânını elde etmiştir. İkinci Dünya Savaşı, Sovyetler Birliği'ndeki sosyal iktisadî ve ahlakî açıdan tam bir kırılma noktasıdır denilebilir. Özellikle nüfusu az olan Saha, Nogay, Hakas, Altay ve Şor Türkleri'nden genç ve dinamik nüfusun savaşta heder olması sözü geçen Türk boylarının kültürel, iktisadî ve sosyal varlıklarını devam ettirmeleri konusunda büyük sıkıntılara düşmelerine yol açmıştır. Almanlara esir düşen İdil-Ural Türkleri'yle Türkistanlılar ise, vatan topraklarının Sovyetler Birliği'nden kurtulduğu takdirde bağımsızlıklarını kazanacakları vaadiyle bu defa Hitler tarafından eğitilerek Türkistan alayları adı altında Alman saflarında cepheye sevk edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanlara esir düşen Sovyetler Birliği vatandaşı Türkler'den bir kısmı daha sonra Türkiye'ye iltica ederek Türk vatandaşlığına geçmişlerdir.

Savaşın kaderinin giderek belli olduğu 1944 yılında Türkiye'de iç politikada İsmet İnönü'nün talimatıyla "gizli tertip ve teşkilere başvurdukları" gerekçesiyle Hüseyin Nihal Atsız, Zekî Velidî Togan, Reha Oğuz Türkkân'ın da aralarında bulunduğu yirmi üç Türkçü aydın "İrkçılık ve Turancılık" suçlamasıyla mahkemeye verilmiş Sabahattin Âli'ye hakareten 9 Mayıs'ta dört ay ceza alan Atsız'a ilâveten diğer aydınlar 18 Mayıs'ta tutuklanmışlar, bilahare çeşitli cezalara çarptırılmışlardı. 3 Mayıs Türkçülük olayı olarak siyasî tarihimizde yer alan Türk Dünyası'na sevgi ve alâka duyan sözün geçen aydınların tutuklanması devrin hükümetinin Sovyetler Birliği'ni memnun etmeye yönelik bir tavrı olarak dikkati çekmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın Almanlar'ın aleyhine sonuçlanacağını belirginleştiği ancak savaşın henüz sürdüğü 1944 yılında Sovyetler Birliği, öncelikle ülke içinde bazı kavimleri savaş suçlusu sayarak Sibiryaya ve Orta-Asya'ya sürgüne göndermiş; daha sonra yayımlacı bir politika ile yeni kazanımlar elde etmeye çalışmıştır. Türkiye savaşa girmediği hâlde Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Türk Büyükelçi Selim Sarper'i 7 Haziran 1945'te makamına çağırarak Boğazlar'la ilgili antlaşmanın yeniden gözden geçirmesinin yanı sıra Kars ve Ardahan'ın kendilerine verilmesi talebinde bulunmuştur. Daha sonra 14 Aralık 1945 tarihinde Tiflis'te çıkan *Komünist* gazetesinde iki Gürcü bilim adamı ile 20 Aralık 1945'teki *Pravda* ve *İzvestiya* gazetelerindeki "Türkiye'den Meşru İsteklerimiz" başlıklı yazılarda, "Kars, Ardahan ve Artvin'in Gürcü halkının hiçbir zaman vazgeçmeyeceği topraklar olduğu" belirtilmiştir. Amerika'da vefat eden Türkiye'nin Washington büyükelçisi Münir Ertegün'ün Missouri Zırhlısı ile 5 Nisan 1946 İstanbul'a getirilmiş olması Türkiye'nin yalnız olmadığının bir şekilde Sovyetler Birliği'ne anlatılması ise de Moskova'da yönetimde bulunanlar Boğazlar, Kars ve Ardahan ile ilgili taleplerini 8, 22 Ağustos 1946 ve 24 Eylül 1946 tarihinde tekrar

etmişlerdir. Bu durum Türkiye'yi kaygılandırmış Birleşik Devletler, İngiltere ve Fransa, Sovyetler Birliği'ni Postdam konferansındaki nüfuz bölgesinin dışına çıkma arzusu olarak algılanmıştır. 12 Mart 1947'deki Truman doktrini ve ABD, İngiltere ile Türkiye'nin görüşmeleri sonucu gündemden çıkmıştır.

Tarihin en kanlı yıkımlarından birine sebep olan İkinci Dünya Savaşı'nın acı ve trajik sonuçları galip devletler arasında büyük kazançlar elde eden Sovyetler Birliği'nde Stalin'in ölümüne kadar Türk ve Müslüman topluluklar üzerinde devam etmiştir. Ahıska, Kırım, Karaçay-Malkar, Nogay, Kumuk gibi Türk topluluklarıyla birlikte çoğunluğu Müslüman olmak üzere Almanlar'ın da içinde yer aldığı elliiki halk kısa sürede doğup büyüdükleri topraklardan ve evlerinden zorla kopararak Sibiryaya ve Türkistan'a sürülmüşlerdir. Hayvan vagonlarında açlık yokluk ve işkence altında binlerce kayıpla gerçekleştirilen bu sürgünün ağır tahribatı bugün dahi giderilememiştir. 1955 yılının Aralık ayında Almanlar, 1956 yılının Nisan ayında ise Kırım Tatarları, Karaçay-Balkarlar ile Ahıska Türkleri çalışma kamplarından affedilirler. Ruslar, Türksüz bir Kırım ile Ahıska ve Ahılkelek yaratma çabalarında ne yazık ki büyük ölçüde başarılı olmuştur. Türkiye bu konuda ne yazık ki insanlık dışı bu muameleyi kabûl etmemekle birlikte siyasî anlamda çok da fazla bir şey yapamamıştır.

KIRIM TÜRKLERİ

Kırım'da Rusya Federasyonu'na bağlı olarak 18 Ekim 1921 tarihinde kurulan Kırım Tatar Otonom Cumhuriyeti sınırları içinde Kırım Türkleri arzu edilen ölçüde olmasa da belli bir muhtariyete ve devlet düzenine sahiptiler. Ne yazık ki 18 Mayıs 1944'te Almanlarla işbirliği yaptığı gerekçesiyle kendilerini savunma hakkı verilmeden tamamı sürgüne gönderildi; Kırım, Türkler'den arındırıldı. 1772'de başlayan Rus yayılmacılığı bu sürgünle amacına ulaşmıştır denilebilir. Ancak, Rus çoğunluğa rağmen Kırım 1954 yılında Ukrayna'ya bağlanmıştır. Daha sonraki yıllarda Kırım Türkleri, Sovyetler Birliği'nin Moskova dahil pek çok yerinde gösteriler yapmış ve vatanlarına dönme mücadelesi vermişlerdir. Türkiye, bu dönemde Kırım Türkleri'nin meselelerin dünya kamuoyunda canlı tutulmasında ve dönüş sonrasında önemli yardımlarda bulunmuştur. 1962 yılında Sovyetler Birliği'nde "Kırım Tatarları Gençlik Birliği"ni kuran Kırım Türkleri 5 Eylül 1967 tarihindeki "Kırım Türkleri'nin sosyal, siyasî, kültürel haklarının iade edildiğine dair kararnameden sonra doksan sekiz Kırım Türk'ü Akmescit'e ulaşmış KGB milislerince dövülerek Kırım'dan çıkarılmışlardır. 1975 yılında Kırım Türkleri'nin önderlerinden Mustafa Cemiloğlu hapisanede üç yüz üç gün açlık grevi yapmış, otuz altı kiloya kadar düşmüştür. Magadan şehri yakınlardaki cezasını tamamlayan Cemiloğlu daha sonra tekrar üç yıl cezaya çarptırılmıştır. Ancak Türkiye ve yurt dışındaki yoğun baskılar sonunda Reykjavik'te 1986 yılında yapılan Gorboçav-Reagan görüşmesinde Sovyetler Birliği'ndeki beş insan haklarını savunucusunun serbest bırakılması talebi üzerine hürriyetine kavuşmuştur. 1989 yılından itibaren Orta Asya'dan vatana dönüş hareketi başlayınca, mevcut rejim Kırım Tatarları'nın durumunu düzeltme yönünde bazı uygulamaları yapmak zorunda kalmıştır. Nihayet Kırım Tatarları yıllarca süren büyük mücadeleler sonunda Kırım'da çadır ve gecekondulardan müteşekkil konaklama mekanlarını kurmaya başlamışlardır. Sovyetler Birliği'ndeki mevcut sistem bu göçten tedirgin olmuştur. Bu sırada Komünizm rejimi çökmüştür. Bugün Kırım Tatarları, Kırım'da üç yüz bin nüfusla toplam nüfusun ancak %10'unu teşkil etmektedirler.

AHISKA TÜRKLERİ

İkinci Dünya Savaşı yıllarında sürgüne gönderilen Türk halklarından vatanına dönemeyen sadece Ahıska Türkleri kalmıştır. Türkiye hududuna 12-30 km. mesafedeki, Aspinza, Adigen, Ahılkelek, Bogdonovka ve Ahıska'da yaşayan Türkler, "kaçakçılık yaptıkları, Türkiye hesabına beşinci kol faaliyetinde buldukları, güvenilmez oldukları" gerekçesiyle 31 Temmuz 1944 tarihinde İ.V. Stalin'in imzaladığı "Devlet Savunma Komitesi"nin kararıyla birkaç saatlik hazırlanma süresi tanınarak hayvan taşınan tren vagonlarında yurtlarından koparılıp sürgüne gönderilmiştir. Genç ve eli silâh tutan Ahıskalı erkek nüfusun kırk bini aşkınının cepheye Almanlar'la savaştığı sırada yaşlı erkekler, çocuk ve kadınlardan müteşekkil on altı bin yedi yüz haneden kırk bini Kazakistan'a, otuz bini Özbekistan'a ve on altı bini Kırgızistan'a olmak üzere doksan bir bini aşkın Ahıska Türkü sürgüne gönderilmiştir. Moskova yönetiminin Gürcistan'ı sıkıştırmak maksadıyla 9 Nisan 1989 tarihinde Tiflis'te gayri samimi bir şekilde Ahıska Türkleri'ne vatanlarına dönme isteklerini dile getirdikleri mitingi düzenlenmiş ve çıkan çatışmalarda pek çok Ahıska Türkü hayatını kaybetmiştir. Aynı şekilde 1989 yılının Haziran ayında Özbekistan'ın Fergana vadisinde de Özbek Türkleri, Ahıska Türkleri'nin ev ve çalıştıkları işyerlerini basmış kanlı çatışmalarda çoğunluğu Ahıskalı olmak üzere iki yüze yakın Türk ölmüştür. Bu hadiselerden sonra on üç bin Ahıska Türkü Sovyetler Birliği'nin başka bölgelerine nakledilmiştir. 2.7.1992 tarih ve 3835 sayılı "Ahıska Türkleri'nin Türkiye'ye Kabûl ve İskanına Dair Kanun" ve 12.11.1992 tarih ve 92/3706 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla beş yüz Ahıska Türkü'nün Türkiye'ye kabulü kararlaştırılmış bu miktarın bir bölümü Iğdır iline yerleştirilmiştir. Henüz hedeflenen miktara erişilmemiştir. Ayrıca, BM, AGİT ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi pek çok kuruluşa üye olan Gürcistan'ın vaadlerinde durmasının temin edilmesi gerektiği kadar, Ahıska Türklerinin de milletlerarası mahkemeler nezdinde haklarını araması gerekmektedir (Avşar, 1997:1621-1627).

SOĞUK SAVAŞ YILLARINDA TÜRKİYE-TÜRK DÜNYASI İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin öteden beri açık tehdidine muhatap olması ve bu ülkenin artan nükleer silâh gücünün bütün dünya için tehlike oluşturması; Orta doğu petrollerine yakınlığı; Avrupa'nın komünist yayılcılığa karşı korunması ve bunların hepsinden ötesinde Kore'deki açıkça iki kutuplu dünyanın ilk sıcak savaşında, Kunuri muharebelerinde Türk Ordusu'nun gösterdiği başarı 18 Şubat 1952 yılında NATO'ya üye olarak dahil edilmesinin gerekçelerini oluşturmuştur. Türkiye bundan sonra güvenlik meselelerinde artık bir ittifakın üyesi olmanın avantajlarını kullanacak; ancak Türk toplulukları için iki kutuplu dünyada mensup olduğu Batı ittifakının ortak çıkar ve ihtiyaçları ölçüsünde değerlendirmeler yapmak durumunda kalacaktı. Sovyetler Birliği ve Çin'deki komünist diktatörlüğün hegemonyası altında ezilen hatırı sayılır bir nüfus olan Türk toplulukları; 1950'li yıllardan itibaren soğuk savaşın propaganda malzemesinde en adı çok zikredilen esir milletler arasında yer almıştır. Türkiye'nin teknoloji fakiri olduğu bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin kurduğu ve yönettiği Hür Avrupa ile Amerika'nın Sesi radyoları Türk lehçelerinde yayın yapan ve Batı Dünyası'nın görüşlerini buralara ulaştıran merkezlerdi.

Soğuk savaş yıllarında Türk Dünyası ile ilişkiler Amerika Birleşik Devletleri senatosunun ilân ettiği esir milletler haftasındaki anma toplantıları ve NATO paktı içinde Batı Dünyası'yla birlikte hareket edilen yıllardır. Sovyetler Birliği ve komünizmin yıkılması için Türk topluluklarının kullanılması da düşünce kuruluşları ve stratejistler arasında yeşil kuşak projesinden önce bir yol olarak yazılmış ve tartışılmış bir konuydu (Hostler, 1957: 4).

IRAK TÜRKLERİ

İstiklâl Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra antlaşmasıyla birlikte Türkiye'nin Yunanistan, Suriye ve Bulgaristan sınırları belirlenmiştir. Rusya ve İran hudutları daha önce

tespit edildiği için Lozan'da gündeme gelmemiştir. Ancak Irak'la olan hudut konusunda İngiltere ile 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan anlaşılammıştır. Türkiye, Misak-ı Milli'de yer alan Musul vilâyetinin kendisine verilmesini istemiştir. Fakat İngiltere müzakerelerde bunu reddetmiştir. Bunun üzerine Irak sınırı Türkiye ile İngiltere arasında görüşülmek üzere Lozan sonrasına ertelenmiştir. Daha sonra yapılan görüşmelerden sonuç çıkmayınca taraflar, Musul meselesinde dokuz ay içinde yeniden müzakere etmeyi; anlaşamadıkları takdirde Cemiyet-i Akvam'a gitmeyi kararlaştırırlar. Ne yazık ki bu konuda savaştan yeni çıkan Türkiye, fazla bir şey yapamamış; İngiltere, Türk hükümetini oyalamış, Cemiyet-i Akvam'dan ihtiyaç duyduğu kararı çıkartarak Musul vilâyetinin yeni sömürgesi Irak'ta kalmasını sağlamıştır. Bugün de bilindiği üzere Musul, dolayısıyla Irak, Türkiye'nin en önemli meselelerinden birini teşkil etmektedir. O zamanki Musul vilâyetinde nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Türkler 1925 yılında kurulan Irak Krallığı döneminden itibaren sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Büyük çoğunluğu şehir ve kasabalarda yaşayan Irak Türkmenleri mevcut yönetime karşı hasmane bir tutum içinde olmadığı hâlde başta İngilizler olmak üzere Batılı güçlerin işbaşına getirdiği yönetimlerce 1958, 1980 ve 1996 yıllarında katliama uğramışlar, önde gelen liderleri idam edilmiştir. Irak yönetiminde bulunanlar âdetâ Osmanlı Devleti'ne olan efendilerinin hınçlarını Irak Türkleri'nden çıkarmışlardır. Türkiye, Irak'taki bu katliamları resmen her defasında notayla kınamış hatta 1958 yılında Türkiye, Irak'la savaşın eşiğine kadar gelmiştir. Irak'a askerî müdahaleyi düşünen Türkiye, İngiltere ve Amerika'nın ikazlarıyla bu kararında vazgeçmiştir. Irak Türkmenleri'ne verilen 1973 yılındaki kültürel haklar çok geçmeden kaldırılmış, *Türkmen Kardeşlik Ocağı* ve yayın organı *Kardeşlik Mecmuası* kapatılmıştır. Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'ın 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgali üzerine 16 Ocak 1991 yılında başlayan ve kısa sürede sonuçlanan Körfez Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nın kararıyla bu ülkeye askerî, iktisadî ve siyasî ambargo uygulanmış; 36. paralelin kuzeyi Türkiye'den sağlanan ve kamuoyunda çekiç gücü diye bilinen hava desteği ile güvenli bölge ilân edilmişti. Türk varlığının büyük bir kısmı esasen Kürt gruplar için tesis edilen güvenli bölgenin dışında kalmış ancak Erbil, Kifri gibi merkezlerde yaşayan Türk varlığı uzun süre sonra ilk defa Türkiye'den yardım alma imkânını elde etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Irak'a karşı Mart 2003'te başlattığı ikinci savaşta ittifak güçlerinin işbirlikçisi şeklinde hareket eden Kürtler ile çoğunluğu teşkil ettiği ifade edilen kısmen Şii Araplar'a güvenmekteydi. Oysa Şii Araplar, ittifak güçlerinin başlangıçta bekledikleri desteği vermemiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin 1 Mayıs 2003 tarihinde sona eren savaşla devirdiği Saddam Hüseyin rejiminden sonra iki buçuk milyon nüfusuyla Irak'ta %14'lük potansiyele sahip olan Türkmenler ne yazık ki 25 kişilik geçici yönetim konseyinde ancak bir üye ile temsil edilirken Kürtler %17'lik nüfuslarıyla beş üyelik elde etmişlerdir. Kerkük'teki Amerikan komutanın Araplar'dan boşalttığı yerleri süratle Talabanî yanlısı Kürdistan Yurtseverler Birliği taraftarlarının doldurmasına müsaade etmekte ve şehrin Türk kimliğini yok ederek gelecekte muhtemel bir Kürt devleti için petrol bölgesini hazırladığı iddiaları ortaya atılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri Irak Türkleri'nin meşru temsilcisi olan Irak Türkmen Cephesi'nin bu ülkenin yeniden yapılandırılmasında söz sahibi olması için çaba sarf etmektedir. Orta-Doğu'da karşımıza çıkan bu durum, Türkiye Genelkurmay Başkanı'nın da ifade ettiği gibi bölgenin küresel güçler tarafından yeniden şekillendirileceğini göstermektedir. Irak başta olmak üzere bölgede istikrarın ve sabit bir yapının kurulmasının kısa vadede mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin Türkmen varlığı kadar, iktisat ve güvenlik çıkarları bakımından da bu ülkedeki gelişmelere gereken hassasiyeti gösterip kısa, orta ve uzun vadeli gerçekçi ve akılcı politikalar izlemesi hayati önem taşımaktadır. Irak'ın dolayısıyla Türkmenler'in durumu hâlâ geçiş döneminde belirsizliğini korumakta; milletlerarası alanda Türkiye, Türkmen varlığına destek olmaya çalışmaktadır.

BATI TRAKYA TÜRKLERİ

Yunanistan 1456'dan itibaren 374 yıl Türk hakimiyetinde kalmıştı. 1830'da bağımsızlığını kazanan Yunanistan Batılı devletlerin kışkırtmalarıyla Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İzmir'e asker çıkarmış ve hüsrana sonuçlanan maceradan sonra 9 Eylül 1922'de bir milyon Rum'la birlikte Anadolu'yu terk etmek mecburiyetinde bırakılmıştı. Türkiye, Lozan'da Batı Trakya'nın Doğu Trakya ile birleştirilerek kendisine verilmesini talep etti. Müttefikler ve Yunanlılar buna karşı çıktılar. Bunun üzerine Türkiye müzakerelerde 'Misak-ı Milli'nin üçüncü maddesine göre hareket ederek Türkler çoğunlukta olduğu için Batı Trakya'da referandum yapılmasını teklif etmiştir. "Venizelos ise Türkiye'nin Batı Trakya'yı Bulgarlar'la yapılan Balkan Savaşı sonunda 1913 yılında kaybettiğini, müttefiklerin de Bulgarlar'dan 1918'de, Yunanlılar'ın ise 1920 yılında müttefiklerden aldığını ifade ederek" Türk talebine itiraz etmiştir. Türk-Yunan sınırı Mudanya Konferansı'nda belirlendiği şekliyle Lozan'da kabûl edilmiştir. Lozan Antlaşması'nda çözümlenemeyen mübadele ve patrikhane sorunu ise 30 Ocak 1924 yılında imzalanan "mübadele antlaşması"na göre sonuçlandırılmıştır. Buna göre İstanbul'da yerleşik olanlar dışında bütün Ortodoks Rumlar Yunanistan'a; Batı Trakya'da yerleşik olanlar hariç bütün Müslüman Türkler, Türkiye'ye göç edeceklerdi. Yeni Türkiye Cumhuriyeti 1920'li yılların ortalarında ilk büyük göçmen kabulünü bu antlaşmadan sonra yapmış ve millî devlet için ileride doğabilecek sıkıntılardan kurtulmak amacıyla Rum azınlığı da Yunanistan'a göndermiştir. Ancak, Batı Trakya'da nüfusun %85'ini teşkil eden yüz otuz bin Türk'ü İstanbul Rumları'na karşılık olarak azınlık statüsünde Yunanistan'a bırakmıştır. Batı Trakya'daki Türk varlığının büyük bir kısmı Yunanlılar'ın son kırk yıldan beri sistemli bir şekilde süren siyasî, iktisadî ve dinî alandaki baskıları yüzünden kültürel kimliğini korumak ve hayatını idame ettirmek maksadıyla doğup büyüdüğü toprakları terk edip ya Türkiye'ye gelmiş veya Batı Avrupa'ya iş için göç etmiştir. Bu yüzden Batı Trakya'da Türk varlığının nüfusunda seksen yıllık süre içinde kayda değer bir artış olmamış, hatta azalmıştır. Ayrıca, Rodos başta olmak üzere adalardaki az miktarda bulunan Türkler'in durumu pek dikkate alınmamıştır. Türkiye'nin Yunanistan'la olan sorunlarında Batı Trakya'daki Türk varlığı önemli maddelerden birini oluşturmuştur.

Türk-Yunan ilişkilerinde, Cumhuriyet'in ilk on yılında başlangıçta patrikhane ve mübadele gibi bazı problemler yaşanmış olsa da(1923-1928) olaylar daha sonra Türkiye'nin arzu ettiği istikamette gelişmiştir. Lozan'dan sonra 1 Aralık 1926 tarihli Atina ve 10 Haziran 1930 yılında imzalanan Ankara Antlaşmaları'yla Batı Trakya Türkleri'nin İstanbul Rumları'na mukabil olarak hakları garanti altına alınmıştır. Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın katılımıyla 6 Ekim 1929 tarihinde başlayan ve 9 Şubat 1934'te imzalanan Balkan Paketi'yle tesis edilen barış ortamında sözü geçen ülkelerde yaşayan Türk varlığının kısmen daha rahat nefes almasını sağlanmıştır. Yunanistan, 1932 yılından itibaren Batı Trakya Türkleri'nin Arap harfli alfabe yerine Lâtin harfli yeni Türk alfabesini kullanmasına ses çıkarmamış aynı zamanda Ankara'daki hükümeti muhaliflerinin de Yunanistan'ı terk etmesini sağlamıştı. Türkiye ve Yunanistan arasında dostluk 1939 yılına kadar sürmüş hatta Türkiye, hava sahasını Yunanlılar'ın 6 Eylül 1931'de 3 milden 10 mile, karasularını ise 17 Eylül 1936 yılında 3 milden altı mile çıkarmasına hiçbir tepki vermemiştir. Üstelik Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı sıkıntılı durumda kıtlık ve açlıkla mücadele eden Yunanistan'a buğday yardımında da bulunmuştu. Türk-Yunan ilişkileri asıl 1950'li yıllarda Kıbrıs meselesinin gündeme gelmesi, Boğazözü, Menteşe ve On iki adaların antlaşmalara aykırı olarak silahlandırılması, kıta sahanlığı, fir hattı, karasularının on iki mile çıkarılma girişimi, Ege Denizi'nin durumu ve Batı Trakya'daki Türk azınlığa baskı yapılması sebebiyle

gerginleşmiştir. 1963 yılında Kıbrıs'ta Yunanistan'ın desteklediği Rumlar'ın Türkler'e karşı başlattığı soykırım girişimi dolayısıyla Yunanistan'la münasebetler yeniden gerginleşmiş İstanbul Rumları'nın Yunanistan'a göçleri gerekçe gösterilerek Batı Trakya'daki Türk azınlığa karşı yürütülen baskı ve sindirme hareketleri giderek şiddetlenmiştir. 1974 yılında gerçekleştirilen "Kıbrıs Barış Harekati" Türk Yunan ilişkilerindeki gerginliğin doruğa çıktığı yıllardır. Batı Trakya'daki Türk toplumu, Yunanistan ve Türkiye arasında yapılan pek çok konudaki anlaşmalarla garanti altına alınan azınlık haklarına rağmen uygulamada büyük sıkıntılar yaşamıştır. Meselâ, 24 Temmuz 1923 tarihindeki Lozan, 30 Ocak 1924 tarihinde yapılan anlaşmalar ile 1953 ve 1968 yıllarında yapılan Eğitim ve Kültür Antlaşmaları'na rağmen Yunanistan Batı Trakya Türkleri'ne sürekli Türkçe eğitimini engellemek; Türkiye'den gelen öğretmenlere vize vermemek ve ders kitaplarını dağıtmamak şeklindeki tutumunu sürdürmüştür. Türkiye ve yurt dışında okuyan Batı Trakyalılar ise döndüklerinde iş bulamadıkları gibi vatandaşlıktan çıkarılmışlardır. Batı Trakya Türkleri'nin evlerinin ve vakıf eserlerinin onarılmasına müsaade edilmemekte; toprakları askerî bölge ilân edilerek ellerinden alınmaktadır. Bütün bu gerginlikler vuku bulurken Amerika Birleşik Devletleri'nin baskısıyla Türkiye Yunanistan'ın Nato'nun askerî kanadına dönmesine olumlu oy kullanmıştır. Yunanlılar, 1985 Batı Trakya'da Türk değil, Yunanlı Müslüman azınlığın olduğu tezini öne sürmüştü; antlaşmalara aykırı olarak 1927 yılında kurulan *İskeçe Türk Birliği*, 1928 yılında kurulan *Gümülcine Türk Gençler Birliği* ve 1936 yılında kurulan *Batı Trakya Türk Öğretmenler Birliği*'ni 5 Ocak 1988 tarihinde kapatmıştır. Batı Trakya Türkleri, 29 Ocak 1988 tarihinde Gümülcine'de on binlerce kişinin katıldığı bir gösteri düzenlenmiştir. 1990 yılından bu yana Batı Trakya Türk topluluğunun seçtiği müftüler göreve başlatılmamış, Yunan makamlarının tayin ettiği müftülerle Türk toplumunu idare etmeye çalışmıştır. Seçilmiş müftüler Mehmet Emin Aga ve İbrahim Şerif Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gitmişler ve davayı kazandıkları hâlde Yunan Hükümeti hakların iadesi konusunda tereddüt etmektedir. Batı Trakya'daki Türk toplumunun kanaat önderlerinden Dr. Sadık Ahmet, İbrahim Şerif, İsmail Rodoplu seçim kampanyaları sırasında "Türk" kelimesini kullandıkları, azınlığın taşınmaz edinemedikleri şeklindeki beyanları dolayısıyla 25-26 Ocak 1990 tarihinde yargılanmışlar, 18 ay hapis ve üçer yıl siyasetten men cezasına çarptırılmışlardır. Selanik'te mahkeme salonunun dışında bekleyen beş bine yakın Türk saldırıya uğramış 29 Ocak 1990 tarihinde Gümülcine'de Rumlar Türkler'e saldırarak, soydaşlarımıza ait beş yüz kırk iş yerini tahrip etmiş ve olayı protesto eden Gümülcine Türk Başkonsolosu istenmeyen adam (persona non grata) ilân edilerek ülke dışına çıkması istenmiştir. Türkiye bütün bu olaylarda Yunanistan'a nota vermiş ve diplomatik ilişkiler dahi en alt seviyede sürdürülmüştür. Yunanistan'da 24 Ekim 1990 tarihinde seçim kanunu değiştirilerek ilk yapılacak seçimlerinde geçerli olmak üzere bütün ülkede oyların %3'ünü alamayan parti ile bağımsız adayların milletvekili seçilmiş sayılmayacağı dolayısıyla nüfusu dahi Yunanlı seçmen sayısını yüzde biri olmayan Türk azınlık mensuplarının bağımsız olarak meclise girmelerini engellenmiştir. Meselâ söz konusu seçimlerde Gümülcine'den bağımsız olarak otuz bin oy alan Dr. Sadık Ahmet seçilemezken on bin oy alan parti temsilcileri meclise girebilmişlerdir. Bugün Avrupa Birliği üyesi olan Yunanistan, bu Birlik'in vatandaşlık, azınlık ve insan haklarıyla ilgili yasalarından Batı Trakya Türkleri'nin yararlanmaması hususunda güçlük çıkarmaya devam etmektedir. Dr. Sadık Ahmet'in 24 Temmuz 1995'te şüpheli bir trafik kazasıyla ölümü; seçilmiş müftülerin tutuklanması ve şiddete maruz kalması; devlet kademelerinde hiçbir Türk'e görev verilmeyişi hükümetler arasındaki iyi niyet beyanlarına rağmen değişmeyen gerçeklerdir.

YUGOSLAVYA (MAKEDONYA VE KOSOVA) TÜRKLERİ

Balkanlar'daki Türk varlığı, Cumhuriyet döneminde Türkiye için daima üzüntü kaynağı olmuştur. Osmanlı cihan devletinden bağımsızlığını kazanan Yunanistan, Bulgaristan Yugoslavya, Romanya gibi Balkan memleketleriyle Suriye ve Irak gibi Arap devletlerindeki Türk varlığı bu ülkelerdeki yönetimlerce başlangıçta geçmişin suçlusunu olarak görülmüş ve göç de dahil korkunç baskı ve şiddete maruz kalmıştır. Türkiye'de göçlerle gelen beş ila yedi milyon arasında Balkan göçmeninin yaşadığı tahmin edilmektedir. Dolayısıyla en son gelen göçmenlerden başlayarak hâlâ pek çok kimsenin geldikleri yerlerde akrabaları bulunmaktadır.

Yugoslavya'daki Türk varlığı 1912 yılında yapılan sayımda nüfusun yüzde 20'sini teşkil ederken bu sayı Balkan Harbi'nin kaybedilmesi ve Türkiye'ye olan göçlerle giderek düşmüştür. 1912 ile 1951 yılları arasında Türkçe eğitimi ve okullarda Türkçe öğreniminde mahrum kalmışlardır. Yugoslavya Türkleri İkinci Dünya Harbinden sonra Yugoslavya'da Üsküp'te *Yücel*, Prizren'de *Genç Türkler*, Bosna'da ise *Genç Müslümanlar* adlı cemiyetler kurulmuştur. Bunlardan en aktifi olanı Üsküp'te kurulan *Yücel* teşkilâtıdır. Bu teşkilât on sekiz maddelik bir tüzük yayınlamış ve "Türkler'in menfaati için gerekirse canlarını fedâ edecekleri" şeklindeki antla üyelerinin listesini 1945 yılında Türkiye'nin Belgrat büyükelçisi Dr. Kamil Koperler'e takdim etmişlerdir. *Yücel* teşkilâtı, Slavlaşma ve komünizm tehdidine karşı Yugoslavya Türk toplumunun millî benliğini korumak amacıyla Türkçe kitap ve gazete yayınlamış; Üsküp radyosunda Türkçe programlar yapmış; köylere gönderdikleri öğretmenlerle ana dili ve millî kültürü ayakta tutmaya çalışmıştır. Ne yazık ki bu teşkilâtın kurucuları olan Şuayıp Aziz, Ali Abdurrahman Vardar, Nazmi Ömer Yücel ve Adem Ali Raştak 1948 yılında bir hafta süren mahkemededen sonra Tito yönetimince idama mahkum edilmiş ve kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdir. Yücel teşkilâtının mensup elli kişi yirmi ile yedi yıl arasında değişen çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Ayrıca yüzlerce Türk öğrenciye de çalışma kampları cezası verilmiştir. Tito Yugoslavya'sında vuku bulan bu hadiseler sonunda binlerce Yugoslavya Türk'ü Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır (Zaim 1997: 1760). Yugoslavya'nın dağılmasıyla Türkler'in büyük kısmı Makedonya'da kalmıştır. Kosova'da 21 Mart 1998 tarihinde Drenitsa ve Priştina'da başlayan Sırp saldırıları akabinde geçen bir yıl sonra NATO müdahalesinin üçüncü ayında çatışmalar sona ermiştir. Türkiye önce F16 uçaklarıyla önce NATO kuvvetleri içinde Sırp'lar'a karşı Kosova'yı koruma ve kurtarma operasyonuna katılmış daha sonra da NATO KFOR(Kosova Gücü)'a bir tugayla katılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ordusunun kara birliklerinin görev bölgesi olarak Balkan Harbi'nden sonra Dragas, Prizren, Mamuşa'ya 7 Temmuz 1999'da girişi Kosova Türkleri tarafından büyük coşkuyla karşılanmış ve şölenler düzenlenmiştir. Kosova'da 1951 yılından beri faaliyette olan Prizren'de *Doğru Yol Derneği* ile Priştina'daki *Gerçek Derneği*, Kosova Türkleri'nin millî kültürlerini korumak için faaliyette bulunmaktadırlar. 1974 yılından 1998 kadar yayın hayatını sürdüren Tan gazetesi Türkçe'nin yaşatılmasında büyük hizmet görmüştür. Siyasî alanda 1992 yılında kurulan Kosova Türk Demokrat Birliği 1999 yılındaki savaştan sonra Kosova Demokratik Türk Partisi adını almış ve Kosova Türkleri'nin haklarını savunmak için hizmette bulunmaktadır. Başkanlığını Mahir Yağcılar'ın yaptığı sözü geçen parti 2001 yılında yapılan seçimler sonucunda üç milletvekiliyle parlamentoda Kosova Türkleri'ni temsil etmektedir. Kosova'da yaşanan bugünkü geçiş döneminden sonra ortaya çıkacak siyasî yapılanmada Türk varlığının aslı taraf olduğu ve hakları konusunda bütün etnik gruplarla birlikte eşit olarak masada yer alması hususu Türkiye'nin bölgeyle ilgili siyasetinde dikkat etmesi gereken hususlar arasında yer almaktadır.

BULGARİSTAN TÜRKLERİ

Bulgaristan'la ilişkilerde problemler bu ülkedeki Türk azınlıkla ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Bulgaristan'daki Türk varlığı iki ülke arasındaki ilişkilerde Bulgarlar tarafından hep bir güvensizlik unsuru olarak görülmüştür. Hatta 1974 Kıbrıs harekâtından ve 1983'te KKTC'nin

ilân edilmesinden sonra, Bulgarlar ülkelerindeki Türk azınlık için benzeri bir uygulamaya kalkışabileceği endişesine kapılmıştı. Gerçi İkinci Dünya Savaşı sonra Georgi Dimitrov yönetimi sırasında Türk azınlığa yönelik uygulamalarda bir yumuşama görülmüştü ama daha 1950’de Türk azınlığın zorla göç ettirilmek istenmesi ilişkileri bozmuştu. Ağustos 1950 yılının Ağustos ayında Bulgar hükümeti gerek kolektif çiftlikler kurmasından kaynaklanan nedenler, gerekse Batı yanlısı DP hükümetini asker gönderme kararından dolayı zor durumda bırakmayı istemesi gibi nedenlerle iki yüz elli bin Türk’ü Türkiye’ye göç etmeye zorladı. 1951 sonuna dek Türkiye’ye yüz elli dört bin Bulgaristan Türkü giriş yaptı. Türkiye’nin iddialarına göre Bulgaristan hükümeti bu Türkler’in arasına altmış bin kadar Çingene ve bazı komünist casuslar sokmuştu. Sonunda, Türkiye sınırları kapatmak zorunda kaldı ve 2 Aralık 1950’de iki ülke arasında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmanın 1. Maddesine göre, “Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç etmek isteyenlere (...) ancak Türk giriş vizesini verildikten sonra Bulgar çıkış vizesi verilecektir” 3. Maddesine göre, “Türk giriş vizesini hamil olmadıkları hâlde göçmenler arasına karışarak Türk topraklarına girenler bulunursa, Türk hudut makamları tarafından geri çevrilecektir (...)” (Oran 2001:177-179).

Türkiye, Bulgaristan’ın 1950-51’deki gibi Türk azınlığı bir dış politika aracı olarak kullanmasından endişe duyarken, Bulgaristan Türkiye’nin bu azınlığı kendisini zayıflatmak için kullanmasından çekiniyordu. 1968’de yapılan göç Antlaşmasından sonra 1974’te Türkçe eğitimin yasaklanması sürecinin dışında, 1980’lerin ortalarına kadar önemli bir gelişme yaşanmadı. (Oran 2001:177-179).

Bulgaristan’daki Türkler, 1878 Berlin antlaşması, 19 Nisan 1909 tarihli Bulgar Krallığı’yla yapılan protokol, 1913 Eylül’ünde yapılan Bulgaristan’daki müftülüklerle ilgili bir sözleşme ve Neuilly Barış Antlaşması’na dayalı olarak hazırlanan ve 1925 yılının Ekim ayında imzalanan anlaşmayla hakları teminat altına alınmasına rağmen en çok baskı, zulüm ve göçe zorlamaya maruz kalan onlar olmuştur.

Bulgaristan’daki Türkler genellikle kırlık kesimde köy ve kasabalarda kapalı toplum hâlinde Bulgarlar’dan uzakta, farklı ve geleneksel yaşama biçimini sürdürerek millî varlıklarını korumuşlardır. Bulgaristan’daki komünist yönetimin ideolojik anlayış ve uygulamaları tam bir ırkçı diktatörlük şeklinde tezahür etmiştir. Ülkedeki Slav nüfusun azalmaya başlaması ve Türkler’deki nüfusun artış eğilimini koruması, Bulgar yönetimini uzun vadede dini, sosyal ve kültürel bakımdan kendilerinde farklı bir azınlıkla muhatap olması endişesine düşürmüş ve gelecekte açısından bir tehdit olarak değerlendirmişlerdir. “Türk azınlığı göç yoluyla azaltma girişimleri de beklenen sonucu vermemişti. (...)Bu kaygıların sonucu olarak, Todor Jivkov liderliğindeki Bulgar yönetimi 1984 sonuna doğru Türkler’e karşı yoğun bir baskıyla “Yeniden Doğu Süreci” adını verdikleri bir “isim değiştirme” kampanyası başlattı (Oran 2001: 178). Bu kampanya sırasında Türkler’den direnenler Belene Adası’na gönderilmek de dahil fizikî şiddete varıncaya kadar pek çok baskılara maruz kaldılar. 1989 yılından itibaren üç yüz bini aşkın Türk ülkemize göç etmiştir. Varşova Paktı’nın dağılmasından ve Bulgaristan’daki komünist yönetimin otuz beş yıldan beri iktidarda olan Todor Jivkov işbaşından uzaklaşmasından sonra yerine yumuşak bir geçişle önce eski Dış İşleri Bakanı Petar Mledenov, daha sonra da Demokratik Güçler Birliği’nden Jelu Jeleu geçmiştir. Bu dönemde Türkler’e yönelik baskı ve asimilasyon politikasının şiddeti büyük ölçüde azalmıştır. Bulgar hükümeti Mart ayında yeni bir yasa çıkararak Bulgar vatandaşlarının Türk adları taşıyabileceklerini kabûl etmiştir. 4 Ocak 1990’de Ahmet Doğan önderliğinde kurulan Hak ve Özgürlükler Hareketi aynı yılın Mart ayında partileşerek siyasî bir güç hâline gelmiş ve Bulgaristan Meclisi’ne girmeye; hatta hükümetlerde yer almaya başlamıştır. Hak ve Özgürlükler Hareketi sadece Türkler’i değil aynı zamanda ülkedeki Bulgarlar başta olmak üzere, çingene ve diğer etnik unsurlara da yer vermiştir. 1990 seçimlerinde 24 milletvekili çıkarmış, 1994 seçimlerinde bu sayı on beş’e düşmüş, 1997 seçimlerinde ise on dokuz

milletvekiliyle Bulgaristan Parlamentosu'na girmiştir. 2001 yılının haziran ayında yapılan seçimlerde Hak ve Özgürlükler Hareketi on dokuz milletvekili ile Bulgaristan Meclisi'nde anahtar parti hâline gelmiş ve Kral II. Simion'un partisinin çoğunluğu elde edememesi üzerine hükümete girerek tarım başta olmak üzere birkaç bakanlıkta söz sahibi olmuştur. 1989 yılındaki mecburî göçten sonra Türkiye'ye gelen üç yüz bin'i aşkın Bulgaristan Türkü'nden yüz elli dört bin'i geriye döndüğü belirtilmekteyse de 1989 dan sonra gizli göçle gelenlerin sayısının hiç de üç yüz bin'le sınırlı kalmayıp bunu çoktan aştığı, dönenenlerin ise bu kadar olmadığı belirtilmektedir. Özellikle Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne tam üyelik yolunda oldukça mesafe kat edip müzakerelerde sona yaklaşmış olması Türkiye'ye göç edenlerin çifte vatandaşlık alarak geriye dönüşünü hızlandırdığı; en azından iki ülke vatandaşı olma durumunu koruduğu söylenebilir. 1991 yılının başında mecburî göçle Türkiye'ye gelenlerin diledikleri takdirde Bulgaristan'a dönerek eski mallarını geri almaları ve iş bulmalarını kolaylaştıran yasalar Türk vatandaşları için Bulgar işgalcilerle bir miktar sürtüşme yaratsa da büyük gerginlikler doğurmamıştır. Bulgaristan'da Hak ve Özgürlükler Hareketi'nden kopan Güner Tahir'in liderliğini yaptığı Millî Hak ve Özgürlükler Partisi, Mehmet Hoca'nın Demokratik Değişim Partisi, Halis Okan'ın Birleşme Partisi, Sabri Hüseyin'in kurduğu Yeni Doğan Türk Demokratik Partisi gibi pek çok parti kurulmuş bu partiler demokratik açılım bakımından olumlu olmakla birlikte Türk azınlığın parlamentoya yansiyacak gücünü böldüğü için olumsuz bir sonuca sebep olmuşlardır. Avrupa Birliği sürecinde bulunan Bulgaristan tam üyeliğe geçtiği takdirde Azınlık hakları konusunda Avrupa Birliği müktesebatını uygulamak durumunda kalacaktır. Bulgaristan Türkleri'nin hayatına bu kararların olumlu yansımaları beklenebilir. Ancak kapalı toplum yapısının değişmesi Bulgarlar'la karışık yerleşim birimlerinde dil ve kültür gibi temel kimlik özelliklerinin yeterince beslenmesi Bulgaristan Türkleri için en önemli problemi başında gelmemektedir. Bulgaristan Türkleri eğitim ve kültür alanında 1990'lı yılları nispeten iyi değerlendirmeye çalışmıştır. Kırcaali ve Şumnu'da birer Pedagoji Kurumu, Sofya'da bir İslâm Kurumu ve üç İmam-Hatip Lisesi açılmıştı. Türkçe'nin öğretimi konusunda ilk ve orta öğretimdeki çabalar henüz yetersizdir. Türkiye, Bulgaristan Hükümetleri'yle Türk azınlığın kültürel ve iktisadî bakımından hakları konusunda olumlu bir yaklaşım sergilemiş, Türk azınlığa yardımda bulunmuştur. *Hak ve Özgürlük, Müslümanlar* ve *Işık* gibi gazeteler basın hayatında ayakta kalkabilen yayınlardır.

ROMANYA TÜRKLERİ

Romanya ile ortak kara hududumuzun olmayışı ilişkilerimizde rahatlık sağlamıştır. Türkiye-Romanya ilişkileri, Hamdullah Suphi'nin 12 Temmuz 1931 tarihinde başlayan büyükelçiliği esnasında en verimli dönemini yaşamıştır. Hamdullah Suphi'nin şahsî birikimi ve Romenler'le tesis ettiği iyi ilişkiler, bu ülkedeki Türk varlığı için faydalı hizmetlerin gerçekleştirilmesi imkânını doğurmuştur. H.S.Tanrıöver, Dobruca'da mevcut bulunan yüksekokul ile öğretmen ve din adamı yetiştiren Mecidiye Müslüman Semineri'nde Türkçe öğretimini başlatmakla kalmamış bunun yanı sıra programa Türk tarihi ile ilgili dersler de koydurmuştur (Bulgar, 2000). Özellikle Gagavuzlar'ın ruhanî lideri Mikail Çakır ile köylere yaptıkları ziyaretler, Türklük bilgisi hakkında verdiği konferanslar, Türkiye'den öğretmen getirilmesi ve Türkiye'ye öğrenci gönderilmesi gibi faaliyetler, 1938'e kadar başarılı şekilde sürmüştür. Ayrıca, Tanrıöver, Romanya Hükümeti'ne 26 Gagavuz köy ve kasabasında Türkçe öğretim yapan okul açtırmış ve bu okullarda Dobruca'nın Mecidiye Semineri'nden mezun olan Türk öğretmenler tayin edilerek Türkiye'den getirilen kitaplarla Türkçe öğretim yapılması imkânı sağlanmıştır. Ancak, Romanya'da 1938-1939 yıllarından sonra yönetime gelen aşırı milliyetçi idarelerin azınlıklara kötü davranmaya başlamasıyla birlikte, Hamdullah Suphi'nin yukarıda anılan faaliyetleri devam ettirilememiştir.

Dobruca bölgesindeki Mecidiye, Köstence ve Tulca gibi şehirlerle etrafındaki yerleşim birimlerinde yaşayan Türk varlığı II. Dünya Savaşı sonrasında çok kutuplu dünya düzeni içinde bir miktar problemle karşılaşsa bile azınlık hakları konusunda Bulgaristan Türkleri'ne göre daha iyi durumda olmuşlardır. 1992 yılında yapılan nüfus sayımına göre Romanya'da 54.182 Türk yaşamaktadır. Bunların 29.553'ü Evlâd-ı Fatihan'a mensup diğer 24.694'u ise Tatar Türkleri'dir. II. İkinci Dünya Savaşı sonundaki komünizm döneminde güvenlik örgütü "Securatiti" tarafından bir çok cemiyete bölünen Türkler komünist rejimin devrilmesinden sonra 29.12.1989'da "Romanya Demokrat Türk Müslüman Birliği"ni kurmuşlardır. Daha sonra bu birlik Türk ve Tatar olmak üzere ikiye ayrılmış ancak 30.07.1994 tarihinde *Türk-Tatar Birlikleri Federasyonu* adı altında yeniden birleşmiştir. Türk azınlık iki gazeteye sahiptir: Bunlar; *Karadeniz* ve *Hakses* gazeteleridir.

Moldovya'nın 1944 yılında Sovyetler Birliği'ne bırakılmasıyla Gagavuzlar yeniden Ruslaştırma çabalarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Moldovya Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşu esnasında Dimitrofka ve Katlanina gibi büyük yerleşim birimlerini de içeren Gagavuzlar'la meskun toprakların %20'si Ukrayna'ya bırakılmış dolayısıyla Gagavuz halkı da parçalanmıştır. Hamdullah Suphi'nin büyükelçilik görevi 1944 yılında sona ermiş; ülkemizin yeni rejim sebebiyle Romanya ve Moldavya Türkleri'yle kültürel münasebetleri de bütünüyle kopma noktasına gelmiştir. Artık öğretmen göndermek mümkün olmadığı gibi mevcut öğretmenler de Türkiye'ye geri dönmüş; ancak bazı öğretmenler, "henüz görevlerinin bitmediği" gerekçesiyle o topraklarda kalmışlardır. Sovyet işgali sonrasında, bu öğretmenler, "Türk casusu" olmakla suçlanmış ve yirmi beş yıl hapis cezası verilerek Sibiryaya sürülmüşlerdir. Atatürk'ün büyük bir uzak görüşlülükle Gagavuz yerinde bugünkü Büyük Öğrenci Projesi'nin temeli sayılabilecek şekilde bir uygulamanın içinde olduğunu anlaşılmaktadır. Yaklaşık kırk Gagavuz gencinin Türkiye'deki orta ve yüksek okullarda öğrenim görmesini sağlamıştır. Bu öğrencilerden bazıları Türkiye'de kalmışsa da bazıları da yurtlarına dönerek, millî bilincin uyanmasında etkili olmuşlardır. Bu tarihler arasında kaç Gagavuz öğrencinin Türkiye'ye geldiği ne yazık ki kesin olarak bilinmemektedir (Bulgar, 2000:12-13). Türk Ortodoks Kilisesi'nin patriği Selçuk Erenerol'a göre, 1930'lu yıllarda Türkiye'ye yüz yirmi üç kişi gelmiştir (Bulgar, 2000:13). Bunlar arasında başta müzikolog Veysel Arseven olmak üzere, Orhan Bucak (öğretmen), Erol Biricik(doktor), Özdemir Çobanoğlu (ziraat profesörü), Emin Mutaf (ziraat profesörü), Engin Mutaf (inşaat mühendisi), Rüstem Aksel (ziraat profesörü), Aksel Alan (veteriner), Petri Zavrak (folklorcu), Nikolay Kalpakçı (avukat), Yusuf Sakallı (iş adamı), Doğan Dan (yazar), Gündüz Terzioğlu (doktor) gibi çeşitli meslek dallarında eğitim almış Gagavuz Türkleri'ni görmekteyiz(Bulgar, 2000:13).

Sovyetler Birliği'nde 1980'li yıllarda devlet başkanı Mihail Gorbaçov döneminde ortaya çıkan açıklık (glasnost) ve yeniden yapılanma (perestroyka) siyasetinin sonucunda her topluluk gibi Gagavuz Türkleri de millî varlıklarını ve topraklarını korumak amacıyla 1987 yılında "Gagavuz Halk Örgütü"nü kurmuşlar, 31 Ekim 1990 tarihinde ise Gagavuz Millet Meclisi oluşturarak Stefan Topal'ı Cumhurbaşkanı seçmişlerdir. Bu durum Moldavyalılar'ca pek hoş karşılanmamış; Türkiye'nin araya girmesiyle 23 Aralık 1994 yılında Moldavya Parlamentosu'nda kabûl edilen 344-XIII sayılı "Gagavuz Yeri'nin Özel Statüsü Üzerine Kanun" adlı hukukî belge ile özerklik elde etmişlerdir. Moldavya Anayasası'na ters düşmemek kaydıyla Gagavuz Meclisi yasa çıkartabilmektedir (Güngör, 1997:1597). 134.500 kişilik nüfusa sahip olan Gagavuz Yeri'nin başkenti Komrat'ta Türkiye bir de üniversite kurmuş ve ÖSYM kılavuzuna dahil ederek Türkiye'den öğrenci akışını sağlamıştır. Ayrıca bazı şehirlerdeki içme suyu projeleri de Türkiye tarafından gerçekleştirilmiştir. Gagavuz Türkleri'nin anadilini Rusça'nın yerine öğretim hayatının bütün safhalarında kullanamaması

Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra byn Türk toplularında karşılaşılan bir mesele olarak görülmektedir.

İRAN TÜRKLERİ

İran'ı bin yıl idare eden Türk hanedanlarının sonuncusu olan *Kaçarlar*'ın yıkılışı ile bu ülkede yaşayan Türkler'in de bahtı dönmüş denilebilir. İran'da kılıç hep Türkler'de, kalem ise Farslar'da olmuştur. Dolayısıyla Türk soyundan gelen şahların, vezirleri ile idarî ve siyasî kadroları çoğunlukla Farslar'dan müteşekkildi. Bu yapı İngilizler'in desteği ile yıkıldı ve Arî rka mensup Birinci Pehlevî Hanedanı 1923'te başbakanlığı, 1925 yılının sonlarında ise bütünüyle devlet yönetimini ele geçirerek iktidara geldi. Ankara Hükümeti, Cumhuriyetin ilk yıllarında Pehlevî yönetimi ile iyi ilişkiler kurmuş, kk sınır meseleleri ile güvenlik konuları kolaylıkla czlmştr. İran Türkleri, elliye di yıllık Birinci ve İkinci Pehlevî iktidarı döneminde daima ikinci sınıf vatandaş olarak görülmüş; hatta son şah Rıza Pehlevî'nin sistemli Farslaştırma siyasetiyle yoğun bir asimilasyon propagandasına tabi tutulmuştur. İran'da yaşanan ve uzun süren siyasî gelişmelere paralel olarak dinî kurumların idarî sistemdeki rolü, köyden şehre g ve modernleşme gibi toplum yapısını derinden etkileyen değişmeler İran Türkleri için kültürel, sosyal ve siyasî anlamda pek olumlu fırsatlar yaratmamıştır. Farslar tarafından İran Türkleri'nin kültürel kimliğinin eritilmesinde mezhepleri sürekli istismar edilmiştir. İran'da yirmibeş milyonu aşkın nüfusuyla en büyük topluluk olan Azerbaycan Türkleri'nin dil, edebiyat, gelenekleri gibi millî kültür unsurları dinî ve mezhebî kimlik ve tercihlerinin gerisinde kalmıştır. Türkiye'nin doğusunda Ahıskalılar'dan başka kendi milliyet adını Türk, dilini ise "**Türkî**" olarak nitelendiren yegâne Türk grubu İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri'dir. Hatta kendilerine Azerbaycan coğrafyası adına nispetle Azerî denilmesinden bile hoşnut olmamaktadırlar. 1979 İşlâm inkilâbı yayın ve ana dilini kullanma konusunda Türkler'e nispî haklar sağlamış; İran İşlâm Cumhuriyeti Anayasası'nın 15.maddesinde bulunmasına rağmen Azerbaycan Türkleri için ilkokullardaki ana dilde öğrenim hakkı konusunda henüz bir uygulama başlamamıştır. Ancak Türkçe yayınlar hususunda kısmî bir rahatlama söz konusudur. İran'da tirajları bin-iki bin arasında değişen elliye yakın Türkçe gazete ve dergi yayımlanmaktadır. Dil, edebiyat ve kültür dergisi olarak *Varlık* yirmibeş yıldan bu yana Türkçe ve Farsça olarak yayın hayatını sürdürmektedir. *Nvid-i Azerbaycan*, Urmiye'de çıkan ve onbeş bin tiraja kadar ulaşan haftalık bir gazetedir. Yine Tebriz'de günümüzde neşirde olmayan *şems-i Tebrizî* ile yayınını sürdüren Mehdi-yi Azadî nl gazetelerdendir. İran Türkmenleri *Yaprak* adında bir gazete çıkarmaktadır.

Türkiye, İran'la 1638 Kasr-ı şirin Antlaşması'ndan günümüze büyük bir gerginlik içine girmemiştir. Türkiye, İran Türkleri'yle ilişkilerini dil, edebiyat, kültürel ve kısmen ticarî düzeyde sürdürmektedir. İran doğalgazının boru hattı yoluyla Türkiye'ye gelmesi ticarete de bir canlanmaya yol açmıştır. Humeyni inkilâbından sonra ortaya çıkan Irak savaşı ve kapalı toplum yapısı, İran Türkleri için Türkiye'yi bir cazibe merkezi hâline getirmiştir. Ticaret ve eğitim ilişkileri ile iletişim teknolojiler sayesinde İran'da Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi'ni hatta Farsçayı etkilemiştir. lke dışındaki şah yanlıları, Cephe-yi millî ve Mücahidin gibi muhalif gruplara nazaran Azerbaycan Türkleri siyasî hareket olarak kk grupçuklar hâlinde ve zayıf durumdadır. Bütün bunlara rağmen günümüzde İran'da yaşayan Halaç (Kum şehrinin güneyinde), Sungur (Kirmanşah'ın kuzeyinde) ve Horasan Türkleri ciddi Şekilde asimilasyon tehlikesiyle karşı karşıyadır. şah döneminde büyük baskıya maruz kalan Kaşkay Türkleri'nin dört Han'ı öldürülmüşse de kültürel varlıklarını korumaya devam edebilecekleri anlaşılmaktadır. Uzun süredir dinî bir rejimle kapalı bir toplum olarak yaşamak durumunda kalan İran'da siyasî alandaki kırılmalar, küresel gücün çeşitli yöntemleriyle

tetiklenip şiddetli bir siyasî depreme dönüşüp dönüşmeyeceği bilinmemekle birlikte tek kutuplu dünya düzeninde İran'ın mevcut yönetiminin gelişmeleri doğru okuyamaması ve uygun tedbirler almaması durumunda büyük bir sıkıntıyla karşılaşacağı düşünülebilir. Bu ülkede temenni edilmeyen böyle bir karmaşık yapı ortaya çıkarsa Türk topluluklarının bedeli hüsrana ve acı olacak hareketlerden kaçınması, doğru bir algılama ve değerlendirmeye millî ve kültürel geleceğini plânlayıp kurması en büyük dileğimizdir.

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI VE TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN BAĞIMSIZLIKLARINI KAZANMASI

1980'li yıllara gelindiğinde Sovyetler Birliği, Hür Dünya tarafından ferdî ve toplumsal hürriyetler ile temel insan hakları bakımından bir "milletler hapishanesi" görünümündeydi. Sovyetler Birliği halklarının rejim hakkındaki nesilden nesle aktardığı bilinçaltındaki ortak hatıralarını, 1917 ihtilâli ve Stalin devri ile başlayan ve daha sonraki dönemlerde kısmen azalarak devam eden baskı, şiddet, sürgün ve kıyıma dayalı politikalar teşkil etmekteydi. Ülkedeki bütün halklara Sovyetler Birliği'nin siyasî, iktisadî ve askerî bakımdan dünyanın en büyük gücü; komünist sistemin ise en iyi rejimi olduğuna dair yapılan tek yanlı ideolojik propaganda artık inandırıcılığını yitirmişti. Sürekli üretimin kaybına uğrayan kolhoz ve sovhozlar, fabrikalar ve hantal işletmeler, tıkanmış yönetim ile halklar arası iç çatışmalar ve insanların alım gücündeki azalma ülkedeki tablonun kaba tasvirini ortaya koymaktaydı. Abil Aganbegyan ile Tatyana Zaslavka'nın 1986 yılında hazırladığı "Novosibirsk Memorandumu" ülke ekonomisindeki durgunluğu ve çözüm önerilerini ortaya koyan ilk ciddi araştırmalardan biriydi. Ancak, Sovyetler Birliği'nin iktisadî ve güvenlik kuşağını teşkil eden Doğu Avrupa'daki devletlerin ülke dışındaki diasporaları ile Batı Dünyası'nın iletişim teknolojilerindeki gelişmeleri sayesinde halkın, komünist yöneticilere, dolayısıyla sisteme karşı tavırları giderek sertleşmekteydi. Katolik Dünyası'nın ruhanî liderliğine bir doğu bloku ülkesi olan Polonya'dan Papa II. Jan Paul'un seçilmesi, Macaristan, Litvanya, Polonya Kiliseleri'ni komünist yönetime karşı bir hayli güçlendirmiştir. Artık Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa memleketlerine Macaristan ve Çekoslovakya'daki gibi müdahalesi de pek mümkün görünmemekteydi. Baltık ülkelerindeki Komünist Partiler bile Sovyetler Birliği'nden ayrılma kararı alabilmekte; Polonya'da Gdansk tersanesinde işçiler Leh Vaftşa önderliğinde komünist yönetime başkaldırmakta idi. 11 Mart 1985 yılında iş başına gelen Mihail Gorbaçov, iktisadî ve idarî anlamda Aganbegyan ile Zaslav raporunu biraz daha genişlettiyerek, perestroyka (yeniden yapılanma) ve siyasette açıklık (glastnost) adları ile uygulamaya koydu. Tam bu sırada Bulgaristan'daki ad değiştirme ve baskılardan kaçan Mustafa Süleymanoğlu adlı bir Türk, Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ne sığındı. Siyasî alanda faaliyetlere kısmen serbestlik tanınmasından sonra 1986 yılından itibaren bağlı cumhuriyetler ve Rusya Federasyonu'nda pek çok dernek ve siyasî teşekkül kurulmaya başlandı.

Gorbaçov, Batı'yla bir taraftan bir taraftan silahsızlanma görüşmeleri yaparken, diğer taraftan iktisadî alanda kredi talebinde bulunuyordu. Ancak komünist yönetimlerin küçük bir siyasî ve toplumsal kıpırdanmada başvurdukları eski yöntemleri ise bağlı Türk Cumhuriyetleri'nde uygulamaktan da geri durmuyordu. Gorbaçov, bu konudaki ilk provayı Kazakistan'da uygulamaya koymuştur. Kazakistan'da Komünist Parti Birinci Sekreteri Dinmuhammed Kunayev'in görevden alınarak yerine bu bağlı cumhuriyette hiç görev yapmamış ve Kazak olamayan Gennadi Kolbin'in getirilmesi üzerine Kazak Türkleri'nin yaptığı protesto gösterisine KGB tarafından müdahale edilmiş ve bu gösterilerde pek çok Kazak Türk'ü hayatını kaybetmiştir. Hür dünya, 17- 18 Aralık 1986 yılında meydana gelen ve Kazaklar arasında *Jel Toksan* diye bilinen hadiselerle Kazakistan'ı tanımıştır. Yeniden yapılanma

(perestroyka) ve “açıklık (glasnost)” Siyaseti ile verilen sınırlı siyasî haklar Sovyetler Birliği'nin hemen her tarafında yıllardır baskı altında tutulan milliyetler sorununu başka bir deyişle etnik meseleleri alevlendirmiş ve giderek çatışmaya dönüştürmüştür. Litvanya, Letonya, Estonya, Çeçenistan, Acarya, Abhazya, Güney Osetya, Dağlık Karabağ gibi pek çok yerde bir kısmı hâlâ süren çatışmaların ilk kıvılcımları bu dönemde çakılmıştır.

İktisadî bunalımı aşmak için sürekli çaba harcayan ve ilk defa Orta ve Batı Avrupa ülkeleriyle doğalgaz Antlaşması ve boru hatları projesini gerçekleştiren Sovyetler Birliği, gümrük mevzuatını kolaylaştırıcı tedbirlerin yanı sıra yabancı yatırımların gelmesi için de yasal düzenlemelere gitti. Bu arada Türkiye-SSCB arasındaki ticarî ve siyasî ilişkiler hızla gelişmekte idi. Doğalgaz, Bilimsel ve Teknik İşbirliği ile ticarî anlaşmaların yanı sıra 24 Mart 1988 tarihinde uzun süredir problem olan Türkiye ile SSCB arasında Karadeniz Fır Hattı da belirlenerek bir anlaşmaya bağlandı ve Mustafa Süleymanoğlu'nun da Türkiye'ye gidişine izin verildi. Soğuk Savaş döneminin önemli sembollerinden Berlin'i ikiye bölen duvar 1989 yılında yıkıldı.

Rejim muhalifi ünlü fikir adamı ve yazar Aleksander Soljenitsin, “ülkesine yük olan kenardaki (peyk) cumhuriyetlerin ayrılarak SSCB'nin dağıtılmasını, Rusya'nın tabii sınırlarına çekilerek marksist diktatörlükten kurtulmasını demokrasi ve insan haklarına alanında bir çıkış yolu” olarak tavsiye etmekteydi. Ülkenin her tarafında etnik hareketler giderek yoğunlaşmaya başlamıştı. Böyle bir ortamda SSCB Yüce Sovyeti'nin 6 Mayıs 1989 tarihinde Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan SSC'nin egemenliğinden çıkararak doğrudan Moskova'ya bağlaması; Ermeniler'in Haziran ayından itibaren Nahçıvan'a ambargo uygulamaları; Zengezur, Göyce, Masis ve Ararat bölgelerinde yaşayan Azerî Türkleri'nin zorla buralardan göç ettirilmesi ve Ermenistan'da askerlik yapan beş Azerî genci öldürülmesi Azerbaycan Türkleri'ni galeyana getirmiştir. 28 Mayıs 1989 tarihinde Bakü'deki bir stadyumda, 1918 yılında kurulan ve komünistler tarafından yıkılan Azerbaycan Millî Devletinin üç renkli ve ay yıldızlı bayrağı göndere çekilmiştir. 16 Haziran 1989 Azerbaycan Halk Cephesi'nin Kurultayı yapılmış ve başkanlığa Ebulfez Elçibey seçilmiştir. Yine 1989 yılında Fergana vadisinde Özbeklerle Ahıska Türkleri arasında KGB'nin kışkırtmasıyla kanlı çatışmalar çıktı ve Ahıska Türkleri bu bölgeden çıkarıldı. Azerbaycan'da 21-22 Ağustos ve 4-11 Eylül 1989 tarihinde Halk Cephesi'nin önderliğinde siyasî ve kültürel haklar konusunda grevler yapılmış; 23 Eylül 1989 tarihinde Azerbaycan'ın egemenliğini ilân etmiştir. Bu sırada Sovyetler Birliği Kültür Bakanı Gubenko'nun davetlisi olarak Sovyetler Birliği'ne giden Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek, Moskova ve Peterburg'a yaptığı gezilerden sonra 14 Ocak 1990 tarihinde programına sonradan ilâve ettirdiği Bakü'ye geçmiş ve burada uzun yıllardan sonra ilk defa Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti Kültür Bakanı'yla bir kültür Antlaşması imzalamıştır (Zeybek,1997:38). Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanı'nın ziyaretinden bir gün önce Ermeni talep ve saldırılarına tepki olarak 13 Ocak 1990 tarihinde Bakü'de başlayan olaylar üzerine SSCB Yüce Sovyeti 20 Ocak 1990 tarihinde saat 24.00'ten sonra sokağa çıkma yasağı ilân etmiştir. Halkın bu karara karşı koyması üzerine Kızıl Ordu tanklarla Bakü'ye girmiş, ateşli silahlarla kalabalığa ateş açılmış ve yüz otuz bir kişi ölmüş, dört kişi kaybolmuş; yedi yüz kırk dört kişi yaralanmış ve dört yüz kişi göz altına alınmıştır. Bu hadiseler cereyan ederken ne yazık ki Türkiye adına görüş belirten Turgut Özal “olayların Sovyetler Birliği'nin iç işleri olduğu, hatta Azeriler'in Şii olmaları sebebiyle daha çok İran'ı ilgilendirdiği”ni ifade etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girildiği Gorbaçov iktidarı döneminde Türk Toplulukları'nın millî devlet olma ve bağımsızlık uğruna ödedikleri yakın tarihteki ilk kanlı bedeller bu hadiseler olmuştur.

AZERBAYCAN, KAZAKİSTAN, KIRGIZİSTAN, ÖZBEKİSTAN

VE TÜRKMENİSTAN'IN BAĞIMSIZLIKLARINI İLÂN EDİŞİ

Baltık cumhuriyetleri olan Litvanya, Letonya ve Estonya'nın önce egemenlik ilân edip daha sonra Sovyetler Birliği'nden ayrılma girişimleri ve paraşütçü birliklerin Vilnus'ta televizyon binasına kanlı baskını bütün dünyada büyük yankı uyandırmıştı. Bu olaylar SSCB'deki bağlı cumhuriyetlerde de etkisini çabuk gösterdi. Bağlı cumhuriyetler peş peşe merkezle olan konfederal bağlarını koparmadan meclislerinin aldıkları karar ve yasaların Birlik yasalarının üzerinde olduğunu, iç güvenlik ve kaynakların kendileri tarafından işletilmesi gerektiğini belirterek egemenlik ilânına başladılar. Bağlı cumhuriyetlerin egemenlik ilânı bağımsızlığa giden yolun ilk adımı idi. 23 Eylül 1989'da Azerbaycan'ı takiben 20 Haziran 1990'da Özbekistan, 22 Ağustos'ta Türkmenistan, 12 Ekim'de Kırgızistan ve 25 Ekim 1989 tarihinde ise Kazakistan egemenliklerini ilân ettiler. 8 Haziran 1991'de Comecon dağıldı.

SSCB Devlet Başkanı Gorbaçov, çözülmeyi önlemek için çeşitli yollara başvurdu. Ancak bu teşebbüslerinden tam bir netice alamadan 19 Ağustos 1991'de kendisine karşı başlatılan askerî darbe, Rusya SFSC başkanı Boris Yeltsin ve halk tarafından önlendi. Olaylar artık çok hızlı gelişmeye başlamıştır. Kırgızistan 31 Ağustos 1991'de bağımsızlık ilânını tüm dünyaya duyurdu. 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan, 27 Ekim 1991 Türkmenistan, 16 Aralık 1991 tarihinde ise Kazakistan ve Özbekistan bağımsızlıklarını açıkladılar. Türkiye, 9 Kasım'da Azerbaycan'ı, 16 Aralık 1991 tarihinde ise diğer Türk Cumhuriyetleri'ni tanıyan ilk ülke olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti, 780 564 km² yüz ölçümüyle XX. yüzyılın başlarında tek Türk devleti olarak varlığını sürdürürken, aynı yüzyılın son on yılına altı Türk Devleti'yle birlikte girmiştir. Türk Devletleri beş milyon km²den fazla bir toprağı kaplamaktadır. Diğer Türk topluluklarıyla bu miktar 11 milyon km² yüz ölçümüne ve 250 milyonluk bir nüfusa tekabül etmektedir ki bu da toprak olarak Dünya'nın % 9.5'ünü karşılamaktadır. Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile hemen her konuda işbirliği kurmaya çalışmış ve beş cumhuriyetin Birleşmiş Milletler, AGİT, Dünya Bankası, Milletlerarası Para Fonu, İslâm Konferansı Teşkilâtı, ECO, NATO Barış İçin Ortaklık (BİO), Milletlerarası Kalkınma Ajansı gibi milletlerarası kuruluşlara katılmasında, dolayısıyla milletlerarası topluma üye olmasında yardımcı olmuştur. Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'yle, siyasî, iktisadî ve kültürel alanda altıyüze yakın antlaşma imzalanmıştır.

Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını müteakip 1993 yılının Şubat ayından itibaren yakın çevre "blijnıy zarubejnıy (nearer abroad)" doktrini çerçevesinde, iktisat, güvenlik ve siyasî alanda eski bağlı cumhuriyetlerde çıkarlarını korumak amacıyla yeni bir yapılanmaya gitmiştir. İlk önce Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya devlet başkanları arasında 8 Aralık 1991 tarihinde Minsk'te Bağımsız Devletler Topluluğu'nun tesisi kararlaştırılmış ve anlaşma Baltık ülkeleri olan Litvanya, Letonya ve Estonya dışındaki eski birlik cumhuriyetleri tarafından 21 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Almatı'da imzalanmıştır. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun 15 Mayıs 1992 tarihinde Taşkent Antlaşması'yla kurulan Ortak Güvenlik Konseyi'nde Rusya Federasyonu, Kazakistan, Beyaz Rusya, Kırgızistan, Tacikistan ve Ermenistan yer almıştır. Özbekistan ve Türkmenistan bu Güvenlik Konseyine katılmamıştır. Ayrıca 24 Eylül 1993 tarihinde Moskova'da Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan Türkmenistan ve Moldova işbirliğini öngören "İktisadî Birlik Antlaşması" nı imzalamışlardır.

Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren devlet olarak varlıklarını sürdürmeleri için azamî dikkati göstermişlerdir. Ancak Azerbaycan silahlı saldırıya maruz

kalmış, millî sınırlarına Rusya Federasyonu'nun desteklediği Ermeni kuvvetlerince tecavüz edilmiş ve ülke topraklarının %20'si işgâl edilmiştir. Bu bakımdan Azerbaycan'daki siyasî yapılanmada dikkate değer gelişmeler ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'da 8 Haziran 1992 tarihinde yapılan ilk demokratik seçimlerde Ebulfez Elçibey cumhurbaşkanlığına getirilmiştir. Ancak Elçibey, talihsiz bir dönemde iktidarı devralmıştı. Ermeniler'in Dağlık Karabağ'da 1992 yılının Şubat ayında Hocalı'da gerçekleştirdikleri katliam Şuşa'nın düşmesi ve %30'a varan Türk nüfusun buradan sürülmesi ile sonuçlandı. Ermeniler'in Karabağ dışındaki Azerbaycan topraklarını da ele geçirmeye başlamaları Türkiye ve Azerbaycan'da büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. 17 Mayıs 1992 tarihinde Laçın koridorunu ele geçiren Ermeniler Yukarı Karabağ ile Ermenistan'ın bağlantısı sağlamış oldular. Türkiye'de bu dönemde Azerbaycan'a doğrudan destek konusunda daha önceki tutumunun aksine Cumhurbaşkanı Özal "çok açık tavır alınmasını" isterken, Demirel Türkiye'nin müdahaleden kaçınacağını ilân ederek Ermenistan'ı kaygılandırarak psikolojik korkuyu da üzerinden atmasına sebep olmuştur. Bu arada Bağımsız Devletler Topluluğu Genelkurmay Başkanı General Şpaşnikov "Türkiye'nin müdahalesi hâlinde bölgede Üçüncü Dünya Savaşı'nın çıkabileceğini söylemesi" Ankara'daki dönemin hükümetini daha da temkinli hareket etmeye zorlamıştır. 3 Nisan 1993 tarihinde Ermeniler Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Kelbecer'i aldılar. "Dışimizi gösteremezsek bu işi halledemeyiz" diyen Özal'ın aksine Başbakan Demirel, Türkiye'nin Rusya ile karşı karşıya geleceği düşüncesiyle açık tavrı uygun görmemiştir. Hatta Azerbaycan'ın yaralı ve sivillerin bölgeden çıkarılması için istediği helikopterleri Rusya tarafından Türkiye'nin savaşa müdahalesi şeklinde anlaşılır diye vermekten kaçınmıştır. Azerbaycan bundan sonra yeni siyasî gelişmelere sahne olmuştur.

Rusya'nın desteklediği Albay Suret Hüseyinov'un 4 Haziran 1993 tarihinde başlattığı darbeye Elçibey hükümeti işbaşından uzaklaştırılmış; yerine Haydar Aliyev iktidara gelmiştir. Türkiye bu darbeye karşı diplomatik bir hareket plânı hazırlamış ancak başarılı olamamış; 15 Haziran 1993 tarihinde Bakü'yü ziyaret eden Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Türkiye'nin darbeye bir suçu olmadığı belirterek "ne yani ikinci bir Kıbrıs mı yaratacağık!" demiştir.

Türkiye'nin çok önem verdiği *Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi* 1991 yılında Türk Cumhuriyetleri'nin Sovyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsızlığını kazanmasından sonra ilk defa 30-31 Ekim 1992 tarihinde Ankara'da yapıldı. Türkiye, ikili temaslarla gerçekleştirdiği ilişkilerin ve işbirliğinin daha geniş ve çok taraflı çerçeveye kavuşturulması, bölgesel ve milletlerarası konularda görüş alış-verişinde bulunulması ve hepsinden önemlisi dünyaya karşı dayanışmanın gösterilmesi amacıyla bu zirveden çok büyük beklentiler içerisindeydi. Ancak, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki savaşta Türk Cumhuriyetleri Rusya etmeninin tesiriyle Ermenistan'a karşı tavır almaktan kaçınmışlar; dolayısıyla karşılıklarına çıkan ilk siyasî sorunda birlikte hareket etme imkânını gösterememişlerdir. Daha sonra yedi defa (İstanbul 18-19 Ekim 1994; Bişkek 28 Ağustos 1995; Taşkent 21 Ekim 1996; Astana 9 Ağustos 1998; Bakü 8-9 Nisan 2000) gerçekleştirilen bu zirvelerin en sonuncusu 26-27 Nisan 2001 tarihinde İstanbul'da düzenlenmiştir. *Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi* düzenli bir toplanma ve çalışma takvimine sahip olmadığı gibi sekreteryaya tüzüğünün onaylanıp teşekkül ettirilmesi bile çok ciddi tartışmalardan sonra gerçekleşmiş ve 1998 Astana Zirvesi'nde üye ülkeler devlet başkanları tarafından onaylanmıştır. Zirvenin Türk Cumhuriyetleri'nde yarattığı atmosfer ilk düzenlendiği günlere göre etkisini bir hayli kaybetmiştir.

Türk Cumhuriyetleri'nin kendi aralarında ve diğer ülkelerle olan her türlü siyasî, iktisadî ve kültürel sorunlarının çözümünde ortak bir platform yaratarak bu sorunların çözümünü kolaylaştıran "Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi" mutlaka

canlandırılmalıdır. Türkiye'nin öncülüğü ile bu hususa yeniden işlerlik kazandırılması, ülkemizin bölgedeki insiyatifini artırmanın yanı sıra milletlerarası ilişkilerimizde de devletimizin itibar kazanmasına vesile olacaktır.

Türk Cumhuriyetleri'nde siyasî yapı bağımsızlıktan itibaren eski Sovyetler Birliği döneminde komünist parti okullarında yetişen lider kadrosu tarafından şekillendirilmektedir. Günümüzde çok partili hayat, Batılı tarzda çoğulcu parlamenter sistem gibi hususlar bazılarının anayasalarında yer almasına rağmen henüz Türk Cumhuriyetleri'nin siyasî gündeminde bulunmamaktadır. Azerbaycan dışındaki bazı Türk Cumhuriyetleri'nde kurulan siyasî partiler ise mevcut yönetimlere siyasî rakip olmak bir yana varlıklarını sürdürebilecek durumda bile değildir. Demokratikleşme konusundaki talepler ise çok cılız olup, toplum tarafından geçim gailenin önüne geçmiş durumda değildir. Hatta kısmen demokratikleşme sürecinde olan Azerbaycan'da bile 15 Ekim 2003 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi tarafsız gözlemcilerin beyanına göre şaibeli ortamda gerçekleşmiş, sonuçlara itiraz eden muhalifler şiddete varan antidemokratik uygulamalara muhatap olmuştur. Azerbaycan dışındaki Türk Cumhuriyetleri'nde yönetimde bulunanlar arasında iç karışıklıklara ülke ve toprak bütünlüğünün dolayısıyla devletin sonu olabilecek olaylara sebebiyet verilebileceği endişesinden dolayı demokratikleşme taleplerine karşı çıkanlar da bulunmaktadır. Bu bakımdan 1993 ve 1994'teki Türk Devlet Başkanları Zirvesi'nde Türkiye Cumhurbaşkanı'nın anayasa ve demokratikleşme gibi konulardaki destek ve yardım paketi tekliflerine cumhuriyetlerce pek fazla ilgi gösterilmemiştir. İdeolojik propaganda ve Sovyet insanı (homo sovyetikus) yaratma gibi masallarla yıllarca mankurtlaştırılan Türk Cumhuriyetleri'ndeki çeşitli meslek ve sınıflardan insan gruplarının içinde bulunduğu maddî, sosyal ve fikrî fakirlikten kurtulup bir an önce demokratik refleksler ortaya koymasını beklemek kısa vadede iyimserliktir. Ancak Türk Cumhuriyetleri'nde tedricen de olsa sağlıklı demokratik bir toplum yapısının inşâ edilerek halkın dış dünyaya kapalı ve sindirilmiş hâlden kurtulması bu ülkelerin hür dünyaya intibak edip, orta vadede siyasî, iktisadî ve güvenlik bakımından ayakta durması için de şarttır. Bu ülkelerde sayıları fazla olmasa da fikir ve sanat alanındaki aydınların muhalif olabilecekleri endişesiyle büyükelçi olarak ülke dışındaki diplomatik misyonlarda görevlendirilmesi siyasî alanda olduğu kadar fikir hayatındaki zenginliğin de önüne geçmektedir. Yönetim kadrolarını işgâl edenlerin siyasî, iktisadî ve sosyal alanlardaki uygulamalarında hiçbir eleştiriye tahammülleri olmayıp karşılıklı olarak birbirlerini övmesi "tarifleme/maktama" katı bir oligarşik yapı ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği döneminden kalan rüşvet ve yolsuzluk gibi alışkanlıklar da sistemi yönetenlerin açıkları arasındadır. Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıkları kazandıkları tarihten itibaren on iki yılı geride bırakır iken siyasî piramidin tepesinde bulunan lider kadrolarında Azerbaycan dışında bir değişiklik olmamıştır.

Dağılmadan önce Sovyetler Birliği'nde ellüç ayrı yönetim merkezi bulunmaktaydı. Rusya Federasyonu'nda yönetim merkezleri sayısı önce yetmişbir'e çıkmış, daha sonra ise özerk cumhuriyet, bölge ve alanların hepsi lağvedilerek yedi idarî birim kurulmuştur. Rusya Federasyonu'nda nüfusun %20'lik kısmına tekabül eden otuz milyonunu, Rus olmayanlar teşkil etmektedir. Bu nüfusun da yaklaşık olarak onüç milyonunu Türk soylu olanlar, beş milyonunu da diğer Müslüman kavimler oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu ülkede onsekiz milyonluk bir Müslüman nüfus bulunmaktadır. Rusya Federasyonu'ndaki *Tataristan*, *Başkurdistan*, *Çuvaşistan*, *Saha Yeri*, *Tıva*, *Altay* ve *Hakas* gibi Türk soylu özerk cumhuriyet, bölge ve alanlar sözü geçen düzenlemeyle siyasî yönetim bakımından dağılma sürecinden hemen sonra elde ettiği hakları şimdi kaybetmiş görünmektedirler. Rusya Federasyonu aldığı bir karar ile daha önceki uygulamaların aksine 2005 yılına kadar tüm vatandaşlarına milliyet hanesine Rus yazılmış tek tip pasaport vermeyi hedeflemektedir. Bu karara itirazlar artınca Merkezî yönetim sadece nüfus kayıtlarında milliyetin belirtilebileceği onun dışında başka

hiçbir belgede *Rus* dışında etnik kimlik adının yer almayacağını ilân etmiştir (Devlet, 1998:117-136).

TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN GÜVENLİK ALANINDAKİ İLİŞKİLERİ

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'nin güvenlik alanında milletlerarası kuruluşlardan NATO'nun "Barış İçin Ortaklık Projesi (BİO)"ne katılmasında yardımcı olmuştur. Türk Cumhuriyetleri'yle bu alandaki işbirliği çalışmalarını sürdürmektedir. Ayrıca iç güvenlik kuvvetlerinin eğitilmesi çalışmalarına da katkıda bulunmaktadır.

Türkiye otuzu aşkın ülke ile yaptığı Askerî Eğitim İşbirliği Antlaşmaları'na "Soğuk Savaş"ın sona ermesinden itibaren Türk Cumhuriyetleri'ni de dahil etmiş; çok sayıda diplomat, iç güvenlik ve ordu personeline eğitim vermiştir. 2001 yılına kadar *Askerî Eğitim İşbirliği Antlaşmaları* çerçevesinde Türkiye'de Türk Cumhuriyetleri'nden ikibin subay ve astsubayın eğitimi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 2001 yılı itibariyle *Askerî Eğitim İşbirliği Antlaşmaları* çerçevesinde Azerbaycan'dan beşyüz yirmi, Türkmenistan'dan ikiyüzaltmışbeş, Kazakistan'dan doksanbeş ve Kırgızistan'dan kırkbeş personel eğitim faaliyetlerine iştirak etmişlerdir. *Askerî Eğitim İşbirliği Antlaşmaları* birlik, karargah ve kurumlara askerî ziyaretleri, personel değişimi, tatbikatlara gözlemci gönderilmesi ile askerî okullarda eğitilmek üzere öğrenci ve personel gönderilmesi kapsamında hayata geçirilmiştir.

Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri'nce 1993'den itibaren Azerbaycan ve Nahçıvan'a gönderilen askerî eğitim personeli vasıtasıyla sekizyüzeüç subay eğitilmiş ve 1996'da Azerbaycan'da beş kişilik bir Danışma ve Koordinasyon Kurulu oluşturularak bu kurulun danışmanlığında sözü geçen ülkede Kara ve Hava Harp Okulları ile Millî Güvenlik Akademisi kurulmuştur. 2001 itibariyle, Türkiye bu ülkenin silahlı kuvvetlerinin tugay bazında NATO standartlarına çıkartılması çalışmalarında yardımcı olmuştur.

Benzer şekilde, Gürcistan'da da bir Danışma Koordinasyon Kurulu, 13 Ekim 1999'da ABD ve Gürcistan'la ortak çalışacak bir Kafkas Çalışma Grubu oluşturuldu. Ocak 2001'de Türkiye tarafından onarımı yapılan Marnauli Havaalanı Türk uçaklarının kullanımına açılmıştır (Aydın, 2001:387). Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Devlet Başkanları'nın 6 Mayıs 1996 tarihinde Orta Asya Barışı Koruma Taburu'nu BİO çerçevesinde tatbikatlara hazır hâle getirmek için BM ve NATO'dan yardım talep etmişlerdir. Ayrıca, Türkiye BİO çerçevesinde de ilk defa 1998 yılında 22-28 Eylül tarihleri arasında Türkiye, ABD ve Rusya Federasyonu ve sekiz ülkenin bindörtüyük askerle katılımıyla Özbekistan ve Kırgızistan'da gerçekleştirilen CENTRASBAT 98 tatbikatına iştirak etmiştir..

Elçibey iktidarında Azerbaycan'dan çıkarılan Sovyetler Birliği döneminden kalma Rus askerleri ve kapatılan üsler güvenlik alanında Azerbaycan'ın tercihini ortaya koyuyordu. Ancak Haydar Aliyev döneminde Gebele'de Rusya Federasyonu'na yeniden üs verilmiştir. 11 Eylül 2001 tarihinde New York'taki Dünya Ticaret Merkezi kulelerinin vurulmasından sonra Amerika Birleşik Devletleri 2001 yılının son aylarında terör olaylarını gerekçe göstererek Afganistan müdahalesinden önce Kırgızistan ve Özbekistan'da hava üsleri kurmuştur. Fakat bu olayların hemen arkasından başbakanı dahi Rus azınlığa mensup olan Kırgızistan'da Rusya Federasyonu'nun baskıları sonuç vermiş ve 23 Ekim 2003 tarihinde Devlet Başkanı Vladimir Putin'in bu ülkeyi ziyareti esnasında yeni bir Rus askerî üssünü de hizmete açmıştır.

Azerbaycan'daki 15 Ekim 2002 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde seçim sonuçlarına itiraz eden muhalefet yanlılarının Bakü'deki gösterilerini bastırmak üzere Rus özel birliklerinden dahi yararlanıldığı ifade edilmektedir. Azerbaycan'ın güvenlik alanında Rusya ile ilişkilerini devam ettirirken bir taraftan Amerikan eski bakanlarından James Baker'ın 2003 yılının sonbaharındaki ziyaretindeki ABD'nin üs taleplerini devlet başkanı İlham Aliyev karşılayabileceklerini söylemiştir. Azerbaycan hâlen işgâl altında bulunan ülke topraklarının %20'sini kurtarmak amacıyla diplomatik yoldan çabalarını AGİT çerçevesindeki Minsk grubuyla sürdürmektedir. Ancak, Haydar Aliyev dahi bu konuda Koçaryan gibi bir fanatik liderle görüşmelerinde hiç bir ilerleme sağlayamamıştır. Azerbaycan'ın güvenlik algılamalarında diğer cumhuriyetlere göre daha çok yakın sıcak tehditlere muhatap olduğu açıktır. Bu bakımdan eğitilmiş disiplinli bir ordu, modern askerî teçizat ve silâhlar ile NATO gibi milletlerarası güvenlik şemsiyelerine Azerbaycan ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç son derece istikrarsız olan Avrasya coğrafyasının diğer taraflarında da hissedilmektedir.

Şangay İşbirliği Örgütü'nün kurulması süreci 25 Nisan 1996'da Çin'in Şangay şehrinde beş ülke (Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan) devlet başkanlarının eski Çin-Sovyet sınırının güvenli hâle getirilmesine ilişkin anlaşma imzalamasıyla başladı. Bundan sonra **“Şangay Beşlisi”** olarak adlandırılan bu süreçte, devlet başkanları düzenli olarak her yıl bir ülkenin başkentinde toplandılar ve işbirliği konuları giderek genişletildi. Haziran 2000'de Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de yapılan zirvede **“Şangay Beşlisi”** adını diğer ülkelerin katılımının önünü açmak üzere **“Şangay Forumu”** olarak değiştirdi. Ocak 2001'de Özbekistan bu foruma katılmak için başvuruda bulundu. Beş üye ülkenin bu başvuruyu uygun bulması ile **“Şangay Beşlisi”**'nin beşinci yıl dönümünde Haziran 2001'de Şangay'da altı ülke arasında **“Şangay İşbirliği Örgütü”** kuruldu. Bir yıl sonra 7 Haziran 2002'de Saint-Petersburg'da yapılan devlet başkanları zirvesinde örgütün Birleşmiş Milletler'e kaydı için resmen başvuruda bulunulması kararlaştırıldı ve örgütün tüzüğü imzalandı. Türk Cumhuriyetleri için bu örgütün sürekliliği ve bölgesel güvenlik ve iktisat için ne tür getirileri olacağı henüz belirginleşmemiştir. Bu tür örgütlenmelerin tarihi emel ve hedefleri de oradan kaldırmadığı milletlerarası ilişkilerde nice saldırmazlık antlaşmalarının bir süre sonra ortadan kalktığına siyasî ve askerî tarihte örneği pek çoktur.

TÜRKİYE'NİN TÜRK DÜNYASI İLE EĞİTİM VE KÜLTÜR İLİŞKİLERİ

Türk Dünyası olarak adlandırdığımız Avrasya coğrafyasında yerleşen bu dünyanın yüzyıllar içinde kültürel algılama biçimleri bir miktar farklılaşmıştır. En büyük kültürel taşıyıcı olan dilimiz geçmişteki Doğu (Çağatay) ve Batı (Osmanlı) Türkçesi şeklindeki birbirine yaklaşan iki yazı dili olmaktan uzaklaştırılmış, bilhassa 1926'dan sonra Doğu Türkçesi'nden yirmiyi aşkın yazı ve konuşma dili ortaya çıkarılmıştır. Türk topluluklarının bugün birbirini anlama nispetleri batıdan doğuya doğru giderek azalmaktadır. Bu bakımdan Türk devlet ve toplulukları arasında lehçelerden birini esas alan iletişim dilinin kabulü büyük önem taşımaktadır. Ayrıca yer yüzünde hiçbir büyük millet ve kültür bizim kadar sık ve birbirinden farklı alfabe değişikliğine gitmemiştir. Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının üzerinden geçen oniki yıl içinde iletişim dili, hatta yaygın kitle eğitim araçları olan televizyon ve gazete, dergi ve kitap yoluyla anlaşılabilirlik meselesi üzerinde çok fazla işbirliği yapılamamış ve ortak kültür mirasının işlenip, müşterek kültürel birlik bilincinin uyandırılmasında arzu edilen ölçüde mesafe kat edilememiştir. Başlangıçta Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'nin ortak bir Latin alfabesine geçmeleri konusunda muhtelif teşebbüslerde bulunmuş, konuyla ilgili olarak Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı, Marmara Üniversitesi'ndeki Ortak Türk Alfabesi Görüşmeleri ve Kültür Bakanlığı'nın 10 Mart 1993'de düzenlediği I. Türk Dili Kurultayı'nda otuzdört harfli Çerçeve Alfabe kabûl edilmiş ve her

cumhuriyetin alfabetini buna göre düzenlemesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Ancak Cumhuriyetler bu konuda daha serbest hareket etmişler, hatta bazı ülkeler “yeni alfabe kabûl etmiyoruz “yañılelif” alfabetimize dönüyoruz diyerek”, 1926 yılında benimsedikleri alfabetleri ima ederek Türkiye’deki bilim çevrelerinin ve beklentilerin aksine konuya yabancı olmadıklarını gösterir daha itidalli bir yol takip etmişlerdir.

Kültürel mirasın taşıyıcılarından dil ve alfabe konusundaki uygulamalar da bazı Türk Cumhuriyetleri istekli davranırken bazılarında ise geriye gidiş söz konusu olmuştur. Azerbaycan, 1992 yılının Şubat ayı başında Lâtin alfabetine geçmiştir. 12 Nisan 1993 tarihinde Türkmen Parlamentosu 2000 yılına kadar kademeli olarak Lâtin alfabetine geçme kararı almış ve bugün uygulamada da bunu gerçekleştirmiştir. Daha sonra Özbekistan, 1993 yılının Eylül ayında, Karakalpakistan ise 1994 yılının Şubat ayında Lâtin alfabetine geçmeyi kabûl etmiştir. Kırım ve Gagavuz Türkleri ise Lâtin harflerini çoktan beri kullanmaya başlamışlardır. Balkan memleketlerindeki Türkler ise 1930’lu yıllarda Lâtin alfabetine geçmişlerdi. Bugün, Türk Dünyası’nda Doğu Türkistan, Afganistan, İran, Irak ve Suriye Türkleri Arap harfli alfabeti kullanmaktadır. Son yıllarda Irak’ta Lâtin alfabeti de kullanılmaya, gazete ve mecmualar bu alfabe ile basılmaya başlanmıştır. Rusya Federasyonu ile Kazakistan ve Kırgızistan Türkleri ise 1938 yılında kabûl ettikleri Kril harflerini kullanmayı sürdürmektedir. Alfabe konusunda Rusya Federasyonu’nda muhtar bir cumhuriyet olan Tataristan Meclisi 2001 yılında Lâtin alfabetine geçme kararı almış; ancak Rusya’da Duma’nın alt kanadı 2001 yılının Ağustos ayında “aksi yönde bir kanun çıkmadığı takdirde ülkede Kril harflerinden başka hiçbir alfabetin kullanılmayacağını yasalaştırarak” Tatar Türkleri’nin alfabe değişikliği isteklerini reddetmiştir. Türk Cumhuriyetleri içinde anayasalarında kendi lehçelerini devlet dili olarak ilân ettikten sonra bunu değiştiren tek ülke Kırgızistan olmuştur. Kırgızistan hükümeti, 2001 yılında yaptığı anayasa değişikliğiyle Kırgız Türkçesi ile birlikte Rusça’yı da resmî devlet dili olarak ilân etmiştir.

Türkiye, eğitim öğretim alanında Türk Cumhuriyetleri’nde azımsanmayacak ölçüde yatırımlar yapmıştır. Türk Cumhuriyetleri’yle bağımsızlıklarını ilân ettikleri tarihten itibaren eğitim ve kültür alanında doksanbir’i aşkın ikili anlaşma, mutabakat zaptı ve işbirliği protokolü imzalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Azerbaycan’da iki, Kazakistan’da iki, Kırgızistan’da dört, Özbekistan’da sekiz (1998-1999 öğretim yılı sonunda yedisi kapatıldı), Tacikistan’da bir ve Türkmenistan’da dört olmak üzere toplam yirmibir ortaöğretim kurumu açılmıştır. Ayrıca, Kazakistan ve Kırgızistan’da iki milletlerarası üniversite hizmete girmiştir. 06.06.1991 tarihinde kurulan Ahmet Yesevî Üniversitesi 31 Ekim 1992 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Ankara’da imzalanan anlaşmayla *Hoca Ahmet Yesevî Milletlerarası Türk-Kazak Üniversitesi* adını almış ve 3904 sayılı Kanun’un 4 Mayıs 1993 tarih ve 21571 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanması ile bugünkü ortak milletlerarası üniversite statüsüne kavuşmuştur. Akademik, idarî ve malî özerkliğe sahip olan üniversitenin Mütavelli Heyet Başkanlığı Ankara’da eğitim-öğretim ise Kazakistan’da sürdürülmektedir. Şu anda Türkistan, Çimkent ve Kentav Kampüsleri’nde onyed bin öğrenci öğrenim görmektedir.

Kırgızistan’ın Başkenti Bişkek şehrinde kurulan *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*’nin ilk imzaları ise 30.09.1995 tarihinde Türk ve Kırgız Cumhurbaşkanları tarafından İzmir’de atılmış daha sonra anlaşmanın yasal boyutu TBMM’nden çıkarılan 23.06.1996 tarih ve 4144 sayılı Kanun ile bu kanunun 22675 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmasını müteakip Bakanlar Kurulu’nun 09.07.1996 tarih ve 96/8350 sayılı kararıyla hayata geçirilmiştir.

Türk Cumhuriyetleri'nde, Türkiye Diyanet Vakfı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı ile Başkent Eğitim A.Ş. (Türkmenistan), Sebat A.Ş. (Kazakistan), Çağ Öğretim İşletmeleri A.Ş. (Azerbaycan), Feza A.Ş. (Nahçıvan), Feza Gazetecilik A.Ş. (Kazakistan), Şelâle A.Ş. (Kazakistan) gibi kuruluşlarca açılan Azerbaycan'da onaltı, Kazakistan'da otuzbir, Kırgızistan'da onbir, Özbekistan'da onyeddi, Türkmenistan'da ondört, Rusya Federasyonu'nda yirmibeş, Ukrayna'da bir, Tacikistan'da beş ve Moğolistan'da üç olmak üzere toplam yüzirmiiç ortaöğretim seviyesinde çeşitli okul, üniversite, yüksekokul ile bazı üniversitelerde bölümler açılmıştır. Sözü geçen öğretim kurumlarında onsekiz bin civarında öğrenci öğrenim görmek ve yılda üç bin öğrenci de mezun edilmektedir. Ancak Rusya Federasyonu Eğitim Bakanlığı, ülkesinde bulunan Türk okullarının yöneticilerinin beşinci kol faaliyetinde bulunduğu ve öğrencilere ayrılıkçı fikirler öğretildiği gerekçesiyle 2003 yılı Ağustos ayında bu okulları kapatma kararı almıştır.

Türk Cumhuriyetleri'nden 1993 yılından itibaren **“Büyük Öğrenci Projesi”** olarak bilinen bir çalışma başlatılarak Türkiye'de onbin öğrencinin yüksek öğrenim görmesi plânlanmış; ilk yıl yedi bin civarında öğrenci getirilmiştir. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraha Topluluklar için geleceğe dönük en ciddi teşebbüsü olarak adlandırılabilir olan bu proje çerçevesinde şimdiye kadar 21857 burs kullanılmış ne yazık ki 10641 öğrenci başarısız olarak ülkesine dönmüştür (bakınız tablo: 2). Ayrıca Özbekistan 1994 yılından itibaren Türkiye'ye gönderilen burslu öğrenci miktarını tek taraflı olarak azaltmış ve 1998 yılının Nisan ayında bütün öğrencilerini rejim muhaliflerinin etkilemesinden çekindiği, “fazla Türkleşmeye başladıkları için ülkelerine dönünce intibak edememeleri, dolayısıyla iş bulamadıkları” şeklindeki resmen açıklanmayan ancak ikili görüşmelerde dile getirile gerekçelerle çekmiştir. Şu anda Türkiye'de Özbekistan'dan öğrenci bulunmamaktadır. Büyük Öğrenci Projesi'nin verimli, gerçekçi dünyadaki benzer projelerle karşılaştırıldığında Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraha Topluluklar ile Türkiye'nin hedef ve beklentilerini karşılayabilmesi için proje yönetimi, Türk Cumhuriyetleri ve Akraha Toplulukların ortaöğretim alt yapısı, öğrenci seçimi, öğrenci bursları, öğrenci rehberliği ve koruyucu aile uygulaması, ülke ihtiyaçları ve yükseköğretim program tercihleri, konaklama, denklik, mezuniyet sonrası istihdam ve haberleşme gibi pek çok konuda yeniden değerlendirme yapmak ve bu projeyi **“Türkiye Cumhuriyeti'nin kültürel kökenleri aynı olan insanlarla buluşup geleceği kazanma ve prestij”** projesi olarak düzenleyip uygulamak gerekmektedir (Özkan, 1993: 141-149).

TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE TÜRK VE AKRABA TOPLULUKLARINDAN YÜKSEK ÖĞRENİM GÖRMEK ÜZERE DEVLET BURSLUSU OLARAK GELEN ÖĞRENCİLERİN KONTENJAN DAĞILIMLARI

Ülke / Şube Adı	Verilen Kontenjan	Kullanılan Kontenjan	Kullanılmayan Kontenjan	Bursu Kesilen	Mezun	Öğrenim Gören
Asya	3745	2569	1176	1396	404	769
Azerbaycan	4608	3020	1588	1351	993	675
Balkan	6360	4220	2140	1508	919	1792
Kazakistan	4536	2684	1852	1406	649	627
Kırgızistan	4808	2218	2590	1032	361	824
Özbekistan	5767	3654	2113	2429	572	654

Türkmenis- tan	5252	3492	1760	1519	1194	778
Toplam	35076	21857	13219	10641	5092	6119

Türk Cumhuriyetler ile Türkiye'nin kültür ve sanat alanında faaliyetlerin yürütülmesi için işbirliği yaptıkları ilk ortak kuruluş ise yönetim merkezi Ankara'da olan **TÜRKSOY**'dur. "**TÜRKSOY'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşma**" 12 Temmuz 1993 tarihinde Kazakistan'ın Almatı şehrinde teşkilâtın kurucusu ve asıl üyesi olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan Kültür Bakanları tarafından imzalanmıştır. Daha sonra TÜRKSOY'a gözlemci üye statüsüyle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'ndan Tataristan, Başkurdistan, Tıva, Hakasya ile Moldova Cumhuriyeti'ne bağlı olan Gagauz Yeri Özerk Bölgesi de katılmıştır. Üye ülkeler arasında iletişim dili olarak Türkçe'yi resmî dil kabûl eden **TÜRKSOY**'un Türk devlet ve topluluklarının "UNESCO"su işlevini yerine getirmesi amaçlanmış, ancak, bu kuruluş yetersiz personel ve bütçenin yanı sıra, Türk Devletleri'nin müşterek ve kuvvetli bir siyasî irade ortaya koymaması sebebiyle sınırlı sayıdaki kitap ve faaliyet ile yetinmek zorunda kalmıştır.

Türkiye, Doğu Bloku ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dağılmasından sonra Türk Cumhuriyetleri, Karadeniz ve Balkanlar'da ortaya çıkan yeni bağımsız devletlerin kalkınma çalışmalarına yardım sağlamak amacıyla 1992 yılı başında kısa adı **TİKA** olan **Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı**'nı kurmuştur. Gelişmiş ülkelere yardım alan bir ülke durumunda olan Türkiye, TİKA'nın kuruluşuyla aynı zamanda gelişmekte olan ülkelere yardım sağlayan bir ülke konumuna gelmiştir. Bakanlar Kurulu'nun 24 Ocak 1992 tarihli kararıyla, 21124 sayılı ve 27 Ocak 1992 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 480 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir teşkilât olarak kurulan TİKA, 28 Mayıs 1999 tarihinde Başbakanlığa bağlanmıştır. 4668 sayılı Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun 12 Mayıs 2001 tarih ve 24400 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmesiyle de TİKA ilgili Devlet Bakanlığı'na karşı sorumlu ve tüzel kişiliği haiz bir kuruluş niteliğini kazanmıştır.

TİKA, başta Türk dilinin konuşulduğu ülkeler olmak üzere Türkiye'ye komşu ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, bu ülkelerle iktisadî, ticarî, teknik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında işbirliğini projeler ve programlar aracılığıyla geliştirmeye çalışmaktadır.

TİKA, kuruluşundan 2000 yılı sonuna kadar onyediyüze kadar ülkede üçyüzseksen yardım ve işbirliği projesi gerçekleştirmiştir. Bu projelerin ikiyüzdoksanı farklı ülkeler için, doksanı ise birçok ülkeyi kapsayan bölgesel ve genel projeler olarak düzenlenmiştir. TİKA projelerinin ilgili olduğu ülkeler, kısaca Avrasya ülkeleri olarak adlandırılan Orta Asya'da Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, ve Moğolistan, Kafkasya'da Azerbaycan ve Gürcistan, Karadeniz'de Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Moldova, Balkanlar'da Romanya, Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk ve Bosna-Hersek, Akdeniz'de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'dir. TİKA'nın faaliyetleri zamanla fazlasıyla genişlemiş heyecan dönemi geçtikten sonra bilinçli politika ve kadrolardan mahrum bulunması sebebiyle 19 Şubat 2000 yılındaki iktisadî krizin akabinde faaliyetler giderek yavaşlamıştır.

Türkiye, 27 Nisan 1992 tarihinde itibaren kurduğu TRT Avrasya adlı televizyon kanalı ile bölge ülkelerine yayın başlatmıştır. 2001 yılından sonra bu kanal TRT Türk adını almıştır. Bugün özel ve devlet televizyonunun birçoğu Türk Cumhuriyetleri'nin yer aldığı Avrasya

coğrafyasında uydu antenler vasıtasıyla seyredilebilmektedir. Ancak halkın alım gücü çok düşük olduğu için yayınları seyretme imkânından mahrum durumdadır. Bağımsızlığın ilk yıllarında Özbekistan ve Türkmenistan'ın millî kanallarından sağlanan birkaç saatlik TRT Avrasya yayınları giderek azaltılmış 2001'den itibaren bütünüyle kaldırılmıştır.

TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE İKTİSADÎ İLİŞKİLER

Türk Dünyası olarak değerlendirilen bu muazzam coğrafyanın iktisadî zenginliklerinden sadece kanıtlanmış hidro-karbon yataklarının değeri yüz ila ikiyüz milyar varildir ki bunun maddî değeri üç ilâ altı trilyon dolar civarındadır. Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan zengin petrol ve gaz yataklarına sahiptir. Ancak Türk Cumhuriyetleri söz konusu tabii kaynaklarını üretim teknolojisi ve pazarlama sermayesine, en önemlisi de dünya pazarlarına ulaştırma imkânına sahip bulunmamaktadır. Ayrıca, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da zengin altın yatakları bulunmakta ve dünyadaki altın üreticisi ilk on ülke içinde yer almaktadır. Azerbaycan'ın Kelbecer'de bulunan altın yatakları ise Ermeniler'in işgali altındadır. Türkmenistan dünyanın doğalgaz yataklarının %35'ine sahip ve üretimde üçüncü sıradadır. Rusya Federasyonu'ndaki *Saha Yeri* ise Dünya elmas yataklarının %99'una sahiptir.

Azerbaycan'da toplam 8.7 milyar dolar civarındaki yabancı sermaye yatırımları içerisinde Türkiye %15'lik pay ile en fazla yatırım yapan ülkeler arasında yer almaktadır. Petrol dışı sektörlerle en fazla yatırım yapan ülke Türkiye'dir. Türkiye bugüne kadar Azerbaycan'ın petrol sektörüne 428 milyon dolar, petrol dışı sektörlerle ise, 441.4 milyon dolarlık yatırım yapmıştır. Azerbaycan'da 1991-99 yılları arasında 1267 Türk sermayeli şirket tescil edilmiş olmasına rağmen yaklaşık hâlen 808'i faaliyet göstermektedir. Bunların 379'u tamamıyla Türk sermayesine sahip olup, 371'i ortak işletme, 59'u ise temsilciliktir ("Azerbaycan Dosyası", *Avrasya Bülteni* Kasım 2003, Sayı:16, s. 6-7). Bu ölçüdeki büyük yatırıma rağmen Türkiye'nin ulaşım konusunda Azerbaycan ve geçiş güzergahındaki Gürcistan Cumhuriyeti'nde sorunları bitmemiştir. Meselâ Azerbaycan'da Türk nakliyatçılar, Rus ve İran araçlarına göre daha fazla harç ve vergi ödemektedirler. Türkiye'nin Özbekistan'la ticaret hacmi 212 milyon \$'dır. Türk sermayeli şirketlerin sayısı 300'den fazladır. Kazakistan'daki Türk yatırımlarının miktarı 1.2 milyar \$'a, müteahhitlik sektöründekiler ise 1.6 milyar \$'a ulaşmıştır. Türkmenistan'daki Türk yatırımlarının miktarı 2.5 milyar dolardır. Türkiye, Türk Eximbank vasıtasıyla da Türk Cumhuriyetleri'ne ihracat ve yatırım amaçlarıyla kredi imkânları sağlamaktadır. Türk müteahhitlerinin 119 firma ile 2000 yılı verilerine göre Türk Cumhuriyetleri'ndeki 328 proje kapsamında üstlendikleri taahhütlerin miktarı 7.287 milyar doları, iş hacminin de 23.4 milyar doları bulmuştur. 2000 yılına girerken Türkiye'nin beş Türk Cumhuriyeti ile ihracat 832 milyon dolar, ithalât ise 449 milyon dolara ulaşmıştır.

Türk Eximbank'ın Bugüne Kadar Türk Cumhuriyetlerine Açtığı Kredi Miktarları

ÜLKE	Açılan Kredi Miktarı (Milyon \$)	Geri Ödenen Kredi Miktarı (Milyon \$)
Azerbaycan	92	31
Kazakistan	213	165
Kırgızistan	48	23
Özbekistan	347	380
Türkmenistan	133	105
TOPLAM	833	704

Türk Cumhuriyetleri'nde 1991 yılında bağımsızlıklarını kazandıkları tarihe göre iktisadî bakımdan daha iyi durumdadır. Ancak büyüme ve sermayenin tabana yayılması gibi konularda pek mesafe alınmamıştır.

Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki RCD'nin 1985 yılında İktisadî İşbirliği Teşkilâtı (ECO) adı altında yeniden düzenlemesiyle bölge ülkeleri arasında işbirliği imkânları araştırılmaktaydı. 28-29 Kasım 1992 tarihinde İslâmabat'ta yapılan Bakanlar Konseyi toplantısında Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Afganistan'ın katılmasıyla üye ülkelerin sayısı ona yükselmiştir. Ancak sözü geçen ülkelerin güçlü sanayii ve ekonomilerinin bulunmaması ECO'nun ticaret hacmini de sınırlı kılmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin Avrupa Birliği ile yaptığı Gümrük Birliği Antlaşması ticarete kısıtlamalar getirmesine sebep olmaktadır.

Türkistan Cumhuriyetleri'nden Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kendi iradeleriyle aralarında bir iktisadî birlik kurmuşlardır. Sözü geçen ülkelerin Cumhurbaşkanı 29 Nisan 1994 tarihinde **“Ortak İktisadî Bölge”** Antlaşması'nı imzaladıktan sonra 17 Temmuz 1998 yılındaki Ortak Konsey Toplantısı'nda bu birliğin adını **“Orta Asya İktisadî Topluluğu”** olarak değiştirmişlerdir. 1995 yılında dokuz milyon dolar sermaye ile kurulan bir bankası bulunan bu teşkilât 10'dan fazla proje yürütmektedir. Türkiye 1999 yılında OAET'ye gözlemci olarak kabul edilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından itibaren Hazar havzasında bulunan petrol ve doğal gazın çıkarılması, boru hatlarının geçeceği güzergâhların belirlenmesi, bu kaynaklara sahip olan Türk ülkelerinin bağımsızlık da dahil refahı ve geleceğini ilgilendirdiği kadar; değişik strateji ve projelerle enerji siyasetini çıkarlarına göre yönlendiren ABD, Rusya Federasyonu ile AB gibi devletler ve bunların çok uluslu petrol ve gaz şirketlerinin de ilgi alanı olmuştur. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın takip edecekleri enerji siyaseti, siyasî ve iktisadî ilişkilerinin hatta güvenliklerinin geleceğini belirleyen önemli bir parametre olarak ortaya çıkmıştır. Devlet Başkanı Elçibey, Azerbaycan petrolünün inşâ edilecek Bakü-Ceyhan Boru Hattı yoluyla Dünya pazarlarına ulaştırılması amacıyla Türkiye'nin de önemli bir payla içinde bulunduğu konsorsiyumla bir ön niyet antlaşması imzalamıştı. Fakat yukarıda sözü edilen darbe ile Elçibey'in iktidardan uzaklaştırılmasıyla yerine gelen Haydar Aliyev, enerji politikasında British Petroleum liderliğinde kurulan konsorsiyumda Rusya Federasyonu'nun Lukoil şirketine %10'la hisse vermek ve Bağımsız Devletler Topluluğu'yla ilgili Azerbaycan'ın daha önce taraf olmadığı antlaşmaları imzalamak suretiyle denge politikası kurmaya çalışmıştır. Hazar havzası petroleri için yapılan her anlaşma ve konsorsiyumda Chevron, Exxon, Aromco gibi ABD'nin dev petrol şirketleri ile British Petroleum adlı çok uluslu şirket büyük hisselerle yer almıştır. Dolayısıyla sözü geçen bölge petrollerinin büyük bir kısmı ABD başta olmak üzere Batılı büyük petrol şirketlerinin denetimine girmiştir.

Kafkasya ve Orta Asya enerji hatları konusunda Türkiye'nin baştan beri istediği Bakü-Ceyhan hattına önceleri kârlı bulmadığı için fazla ilgi göstermeyen ABD'de 1995 yılından itibaren destek vermeye başladı. ABD Başkanı Clinton 1998 yılının Mayıs ayında Hazar girişimini başlatmış 1996 yılında ise bir özel temsilci atanmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Antlaşması 18 Kasım 1999 İstanbul'da yapılan AGİT toplantısında ABD Başkanı Clinton'un tanıklığında Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında imzalanmıştır. Yılda elli milyon ton petrol taşıyacak olan proje 1730 uzunluğunda ve 2.4 dolara mal olacaktır. Kazakistan'ın Kaşagan bölgesinde ABD ve Türk şirketlerinin bulduğu zengin rezerv, bu bölge petrolünün de

Bakü'ye aktarılıp Ceyhan'dan Dünya pazarlarına ulaşmasını gündeme getirmiş dolayısıyla Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın iktisadî açıdan daha kârlı bir yatırım olacağı ortaya çıktığı gibi kredi ve sponsor bulmak da daha kolay hâle gelmiştir. Gerçekleşme aşamasındaki projenin önündeki en büyük mesele güzergâh ülkelerindeki istikrardır. Gürcistan'da hattın geçtiği Cevahiti bölgesinde yaşayan ikiyüzbini Ermeni'nin resmî binalara Gürcistan bayrağı yerine Ermenistan bayrağı asmaları hattın inşası ve sağlıklı işletilmesi açısından durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır.

TPAO 1993 yılında Azerbaycan'daki üç sahada yapılan kuyu açma ve işletme faaliyetine Milletlerarası Petrol Şirketleri konsorsiyumuyla katılmış ve hâlen on kuyudan üretim yapılmakta ve Supsa Limanı'ndan milletlerarası pazara taşınmaktadır. Aynı şekilde TPAO 9 Ocak 1993 yılında imzalanan bir sözleşmeyle ortak Kazak-Türk Munay Şirketi kurulmuş ve bu şirket Kazakistan'da *Atrau, Aktau Uralks ve Aktubinsk*'te petrol üretim ve arama faaliyetlerini sürdürmektedir.

Hazar havzası petrolünün üretimi ve taşınmasındaki en büyük problemlerden birini Hazar Denizi'nin milletlerarası hukuka göre durumu teşkil etmektedir. İran ve Sovyetler Birliği'nin Hazar'ın statüsü konusunda 1925 yılında yaptıkları antlaşma Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasıyla geçerliliğini kaybetmiştir. Bu sebeple, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan ve Hazar'a kıyaslı olan ülkelerle, Hazar'ın deniz veya göl olduğu hususunun âdil bir biçimde çözülmesi gerekmektedir. Rusya Federasyonu başlangıçta Hazar'ı eşit olarak kıyıdaş ülkelerle paylaşmak istemiş, ancak Rusya kıyılarındaki yataklara göre bu talebi fazla bulan Azerbaycan buna yanaşmamıştır. Hazar'ın statüsünün belirlenememesi daha çok Türk Cumhuriyetleri'ni etkilemekte, ancak bu ülkeler kendi aralarında müşterek bir tavır da geliştirmemektedirler. Hazar'ın durumunun açıklığa kavuşması, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın sınırlı miktardaki gaz ve petrol arama ve üretimini daha da artıracak ve Hazar geçişli enerji nakil hatları konusundaki belirsizliği ortadan kaldıracaktır. Bu konu siyasî alanda Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya ve İran ile kendi aralarındaki çözüm bekleyen en büyük problemlerden biridir. Türkiye, yukarıda zikredilen "**Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi**"nden de yararlanarak, Hazar'ın statüsü konusunda Türk Cumhuriyetleri'nin çıkar ve görüşlerini birbirine yaklaştırma ve birlikte hareket etmelerini sağlama konusunda etkin bir politika geliştirmelidir. Ayrıca Türkiye, bu mesele için kendi aralarında anlaşmaları şimdilik güç görünen konuya taraf bölgedeki ülkeler arasında bir görüşme başlatabilir ve problemin çözümünde gelişme kaydedip müspet bir sonuç elde edebilirse, hem bölgesinde, hem de dünyada insiyatif sahibi, daha itibarlı bir ülke konumuna yükselebilir.

Viktor Çernomırdin'in ülkemizi ziyareti sırasında 15 Aralık 1997 tarihinde Başbakan Mesut Yılmaz'la imzaladığı ve 2002 yılında tamamlanan **Mavi Akım** doğal gaz boru hattıyla enerji stratejilerinde Türkiye tercihini Rusya Federasyonu'ndan yana koymuştur. Karadeniz'in altından geçen boru hattıyla gerçekleştirilen bu proje sayesinde Rusya Federasyonu ile enerji alanındaki ticarî ilişkilerimiz Almanya'dan sonra ikinci sıraya yükselmiştir. Yirmibeş yıl süreyle yılda onaltı milyar metreküp gaz alımını öngören Mavi Akım Doğalgaz Antlaşması Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan ile yapılabilecek doğalgaz hatları ve antlaşmalarını orta vade de bile artık imkânsız hâle getirmiştir. Oysa Türkiye, 20 Ekim 1998'de *Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Projesi*'nin (Transcaspian Pipeline)Türkiye-Türkmenistan enerji Bakanları tarafından parafe edilmesini gerçekleştirmiş bilahare Türkiye'ye doğalgaz satışına ilişkin antlaşma da 29 Ekim 1998 tarihinde iki ülke devlet bakanlarınca imzalanmıştı. Bu proje ile Türkiye, Türkmenistan'dan taşınacak olan 30 milyar m³/yıl doğal gazın 16 milyar m³/yıl tüketiminde kullanacak kalan miktarı ise Çanakkale Boğazı'ndan geçecek bir boru hattıyla Avrupa'ya ulaştırılacaktı. *Hazar Geçişli*

Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Projesi ise Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye tarafından 18 Kasım 1999 tarihinde AGİT zirvesinde İstanbul'da imzalandı. ABD Başkanı Clinton'da gözlemci sıfatıyla bu belgeye imza koymuştur. Projenin geçiş antlaşmaların 2000 yılına kadar imzalanması, sponsor ve 2002 yılının sonlarında tamamlanması beklenirken Mesut Yılmaz'ın başbakanlığı ve başbakan yardımcılığı döneminde hükümetler ve ANAP'lı enerji bakanlarınca Mavi Akım'a öncelik ve destek verilerek tamamlanması sağlanmıştır. Türkmenistan, tamamını Türk şirketlerine verdiği inşaat sektöründeki ihaleleri 2000 yılında Mavi Akım Projesi'nden sonra Türk müteahhitlere vermemiştir.

SONUÇ

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan beş Türk Cumhuriyeti ile ilgilenmesini her ne kadar Batı'lı ve bazı yerli araştırmacılar "**Yeni Osmanlıcılık**" olarak nitelendirmişlerse de ülkenin çok çektiği bölücü terör ile içinde bulunduğu iktisadî güçlükler kalıcı ve etkili rol oynama imkânını kısıtlamıştır. 1990'lı ile 2000'li yıllarda cereyan eden, Bosna-Hersek, Kosova ve Irak gibi sıcak çatışma ve trajik olayların yaşandığı eski Osmanlı coğrafyası ile Karabağ'da dahi Türkiye milletlerarası hukuka uymuş ve küresel güç olan Amerika ile birlikte hareket etmek ihtiyacını hissetmiştir. Türkiye'nin ilim ve teknoloji ile iktisadî ve askerî alan da gelişmiş ülkeler seviyesinde bir atılım gerçekleştirecek siyasî ve idarî bir dönüşüm sağlayamadığı sürece de Türk Dünyası'yla ilişkilerinde tek başına belirleyici bir rol üstlenmesi zor görünmektedir. Bütün bunlara rağmen bugünkü Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıkları kazanıp Dünya'nın siyasî ve iktisadî haritasında yer almaları üç bin yıllık Türk tarihinin akışı içinde karşımıza çıkan nâdir fırsatlardan biridir. Siyasî, iktisadî, kültürel ve eğitim alanındaki gerçekçi ve akılcı işbirliği bütün imkânlardan yararlanmak suretiyle sürdürülmelidir.

Bugün Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları ülkemiz için asgaride bir kültürel güven kuşağını teşkil etmektedirler. Türkiye, bağımsızlıklarına kavuştukları tarihten itibaren Türk Cumhuriyetleri'nin devlet yapılanmasının güçlendirilmesine katkıda bulunmak, iktisadî ve siyasî reformlarını desteklemek, dünya ile bütünleşebilmelerine yardımcı olmak ve ikili ilişkilerimizi her alanda karşılıklı çıkarlar ve eşitlik temelinde geliştirmek şeklinde bir misyonu hayata geçirmeye gayret etmektedir. Başlangıçtaki heyecan dönemi yerini daha akılcı ve gerçekçi ilişkilere bırakmıştır. Türkiye'nin yaşadığı 1994 ve 2000 yılındaki iki kriz siyasî ve iktisadî alanda Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerdeki hareket imkânını kısmen zayıflatmıştır. Türk Cumhuriyetleri'nde, kalıcı istikrar ve güvenliğin sağlanması, bölgenin iktisadî kaynaklarının verimli bir şekilde değerlendirilerek toplumsal refaha dönüştürülmesi kendileri için olduğu kadar, bölge ülkeleri ile insanlığın da yararına olacaktır. Türk toplulukları ise buldukları ülkelerle Türkiye arasındaki her türlü ilişkide köprü ve tabii lobi konumundadırlar. Bu ülkelerle olan ilişkilerimizde soydaşlarımızın dostluk köprüsü olarak değerlendirilmesini ve kültürel kimliklerini korumalarının temini hususunda mevcutlara ilaveten gereken çabaların sarf edilmesi konuya taraf olan herkesin yararına olacaktır.

KAYNAKLAR

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. II. Ankara 1989, s.24
Avşar, Zakir, "Ahıska Türkleri" *Yeni Türkiye*, Sayı:16, 1997, s.1621-1627.
Aydın, M. "Kafkasya ve Orta Asya'da Askerî İşbirliği" *Türk Dış Politikası II, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*(Editör: Baskın Oran), 3. basım, Ankara 2002, 387.

- Azerbaycan Dosyası”, *TİKA Avrasya Bülteni.*, Kasım 2003, Sayı:16, s. 6-7
- Bal, İdris, *Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics, "The rise and fall of the Turkish Model"* Aldershot, 2000.
- Bulgar, S., “Türkiye’ye gelen 1934-1940’ncı Yıllarda Gagauz Üürenicileri”, *Sabaa Yıldızı* 2000, s.13.
- Güngör, Harun, “Gagavuzlar” *Yeni Türkiye*, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1595
- Gürün, Kamuran, *Türk Sovyet İlişkileri(1920-1951)*, Ankara 1991, Türk Tarih Kurumu yayını.
- Hostler, W.C. *Turkism and The Soviets*, George Allen & Unwin Ltd. London 1957.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s. 384-385.
- Devlet, Nâdir, “Rusya-Türkiye İlişkilerinde Tataristan Etmenü Var mı?” *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*. Derleyen:Yalçınkaya, Alaeddin, İstanbul 1998, s.117-136)
- Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası II, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 3. basım, Ankara 2002, s. 167.
- Özkan, İsa, “Atatürk ve Türk Dünyası”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, Haziran 2000, sayı:335, s. 84-89
- Özkan, İsa “Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklardan Gelen Burslu Öğrencilerin Meseleleri ve Çözüm Teklifleri” *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği Muzaffer Özdağ’a Armağan IV*, Ankara 2003, Avrasya Bir Vakfı, Asam Yayınları, s. 141-148.
- Saray, Mehmet, *Atatürk’ün Sovyet Politikası*, İstanbul 1990, Damla Neşriyat, 75-78.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri İlişkileri, Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara 2000.
- Sünbül, Tahir, “Atatürk ve Azerbaycan”, *Milletler arası İkinci Atatürk Sempozyumu II*, Ankara 1996, 1111-1119.
- Turan, A. Şekür “Suudi Arabistan’daki Doğu Türkistanlılar” *Yeni Türkiye*, Yıl:3, Sayı:16, s. 1427-1430).
- Zeybek, Namık Kemal, “Önce Bilgi ve Bilinç” *Yeni Türkiye*, Sayı:15, Mayıs-Haziran 1997, s. 37-41.
- Sabahatin İsmail, "Atatürk ve Kıbrıs Türkleri" *Üçüncü Milletler arası Atatürk Sempozyumu 3-6 Ekim 1995*, Ankara 1998, s. 359.
- Zaim, Sabahaddin, “Türk Dünyasında Balkanlardan Hatıralar”, *Yeni Türkiye*, Yıl:3, Sayı:16, s. 1758-1765.